

KULTURENS FRONTLINJER
Skrifter från forskningsprogrammet KULTURGRÄNS NORR

26

LENA SANDBERG

”Anders Andersson hade eld i sin tjärdal”

En analys av Jonas Åströms dagböcker 1868–1891

UMEÅ 2000

I forskningsprogrammet **Kulturgräns norr: Förändringsprocesser i tid och rum**, som finansieras av **Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond**, är basbegreppet *gräns*. Dels granskas kulturgränser som utgör sega, tidsmässigt djupt förankrade strukturer inom ett geografiskt rum, dels krafter som på olika sätt sveper fram över rummet och ibland förmår uttradera en kulturgräns, men ibland lämnar en gammal gräns helt orubbad. För att detta tvärvetenskapliga forskningsfält med framgång skall kunna genomlysas, samlar programmet forskare från åtta ämnen vid främst Umeå universitet och Sveriges Lantbruksuniversitet.

Projektets redaktion utgörs av professor Lars-Erik Edlund (seriens huvudredaktör) och forskningsassistent Anna Karolina Greggass (redaktör). Skrifterna kan beställas genom Anna Karolina Greggass. Adress: Kulturgräns norr, Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, Umeå universitet, 901 87 UMEÅ.

Hemsida: <http://www.umu.se/littnord/KGN>

© Forskningsprogrammet KULTURGRÄNS NORR samt författaren.

ISSN 1402-8506

ISBN 91-88466-34-5

Tryckt av Grafikerna Livréna i Kungälv AB, 2000

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD

“ANDERS ÅSTRÖM HADE ELD I SIN TJÄRDAL”
En analys av Jonas Åströms dagböcker
1868–1891

9

FÖRFATTAREN

Lena Sandberg, är född i Uppsala år 1972. Hon har gått Skogsvetarprogrammet, med inriktning biologi, vid Sveriges lantbruksuniversitet i Umeå. Intresset för skogshistoria väcktes under studietiden och denna uppsats är hennes examensarbete.

FÖRORD

Jonas Åström har följt mig i tankarna under ett års tid och det är med blandade känslor jag avslutar arbetet och lägger ifrån mig dagböckerna. I dagböckerna framträder Jonas Åström som en livs levande person och det har varit oerhört spännande att få följa honom i livets glädje och sorg. Jonas Åström har tagit mig med på en historisk resa till 1800-talets Västerbotten och jag hoppas kunna skildra inte bara den information som dagböckerna ger utan även den känsla och stämning som dagböckerna förmedlar.

Arbetet är gjort som ett 20-poängs examensarbete i ämnet skogshistoria på Skogliga magisterprogrammet under Institutionen för skoglig vegetationsekologi, Skogsvetenskapliga fakulteten, Sveriges lantbruksuniversitet i Umeå. Många personer har på ett eller annat sätt bidragit till att arbetet kunnat genomföras. Först och främst vill jag rikta ett varmt tack till min handledare Lars Östlund som gett mig inspiration, värdefull hjälp och goda råd som hjälpt arbetet framåt. Jag vill även tacka Britt Liljewall, Nordiska museet, och Lars-Erik Edlund, Umeå universitet, för värdefulla kommentarer på manuskriptet, John Blackwell för språkgranskning av den engelska sammanfattningen, Malin Pers och Bo-Erik Strömbäck för hjälp med korrekturläsning och GIS-kartor samt Marie Emanuelsson för litteraturtips. Dessutom vill jag rikta ett stort tack till Britt Jonsson, Vindel-Ånäset för att jag fick möjlighet att se originaldagboken, samt till Birgitta, Charlotta och Dan Axelsson för hjälp med korrekturläsning samt för förträfflig guidning i Vindel-Ånäset med omgivningar. Slutligen vill jag tacka Norra Skogsägarna genom Gunnar Andersson som bidragit med pengar till tryckningen samt Kulturgräns norr genom Lars-Erik Edlund för att arbetet fått komma med i projektets skriftserie.

Umeå i maj 2000

Lena Sandberg

ABSTRACT

"Anders Andersson had a fire in his tar-kiln". Analysis of Jonas Åström's peasant-diary 1868–1891

Peasant diaries are notes written by farmers, crofters and other people connected with small-scale agriculture. The notes give unique information about diverse aspects of rural life, for example, personal relationships and work, travel and regularity of church attendance. One such diary was written by Jonas Åström who lived in the county of Västerbotten, Sweden. The main aim of this study is to describe the work done by farmers in the 19th century, focusing on their use of forest resources, as recorded in his diary. A second goal is to relate Jonas Åström's life and work to the transitional period he lived in, the late 19th century, when a timber-frontier moved across northern Sweden.

Jonas Åström lived in the village Vindel-Ånäset in the county of Västerbotten in Sweden. He kept a diary between 1868 and 1891, and earned his living by farming and trading. The forest was not affected by the sawmill industry until the beginning of the 19th century. The forest landscape was heavily influenced by repeated forest fires and characterised by old-growth forest. When industrialisation reached Västerbotten during the late 19th century, a great demand for timber followed. The farmers combined farming and forestry and the increased logging changed the character of the forest.

Jonas Åström was a versatile person. He was a farmer, but he obtained additional income from logging, tar burning, hunting and fishing. He adjusted his activities to the season, and undertook supplementary work to boost his income when farming was least intensive. The main part of the year was devoted to forestry and travelling. Collection of winter-fodder also took up quite a lot of his time. Efforts devoted to heavy work, such as forestry, declined over the years, while those spent on lighter tasks like preparing accounts, writing, hunting and fishing increased. A detailed study of the firewood gathered at the farm revealed that birch was the most commonly used wood for this purpose. About 50% of the firewood consisted of birch, 24% of freshly cut wood and 16% of dry spruce. The farmer's sons felled and transported the firewood while workers hired by the day cleaved it. Most of the diary records are notes about the weather and the farm work, but it also contains more personal and philosophical observations and reflections, which is very uncommon in peasant diaries from the 19th century.

”Anders Andersson hade eld i sin tjärdal”

En analys av Jonas Åströms dagböcker 1868–1891

INLEDNING

Bonedagböcker är anteckningar skrivna av bönder, torpare och andra personer med någon form av anknytning till jordbruket. Anteckningarna ger unik information både om enskilda personers liv och arbete och om mer övergripande frågor som arbetsårets uppdelning i olika delar av landet, allmogens resor, kyrksamhet och familjesammanhållning. Nordiska museet påbörjade i slutet av 1970-talet ett insamlingsarbete av bonedagböcker i syfte att underlätta för den framtida agrar- och lokalhistoriska forskningen. Projektet resulterade bl.a. i ett nationalregister över alla då kända svenska bonedagböcker. Liknande register finns också i England, Danmark och Tyskland (Larsson 1992). Två undersökningar från 1990-talet där dagboksmaterial står i fokus är ”Skrivandets villkor” (Svenske 1993) och ”Bondevardag och samhällsförändring” (Liljewall 1995). ”Skrivandets villkor” studerar dagboksskrivandets funktioner och kontexter med utgångspunkt från Backåkers Eriks dagbok 1861–1914. I ”Bondevardag och samhällsförändring” skildras vardagslivet för några få konkreta västsvenska bondefamiljer insatta i sin sociala och kulturella miljö.

Bonedagböcker tillhör de nyare källmaterialen inom historisk forskning i Sverige (Larsson 1992). Dagböckerna är ett unikt material som ger oss information om hur bondebefolkningen levde redan under slutet av 1700-talet (Myrdal 1988). Historieskrivningen om den svenska allmogens liv har till största delen grundats på källor som kommit till på administrativ väg, exempelvis mantalslängder, bouppteckningar och skifteskartor. Dessa källor ger underlag för statistiska bearbetningar och lämnar information om större befolkningsgrupper men ger få upplysningar om det verkliga livet för den enskilda personen bakom dessa data. De administrativa källorna bör därför kompletteras och korrigeras med samtida källor som spontant skrivits ner av folket självt (Berg & Myrdal 1981). Bonedagböcker utgör mikrohistoriska källor som ger oss denna möjlighet.

Ofta är dagboksanteckningarna förda i en almanacka av något slag, men vanligare var att man skrev i särskilda anteckningsböcker. Utseendet varierar kraftigt, från enkla, hembundna anteckningsböcker med snöre och pappärmar till professionellt inbundna volymer (Berg & Myrdal 1981). De första bonedagböckerna är från 1700-talet och dessa består endast av tillfälliga anteckningar som främst hade ett praktiskt motiv. Räkenskaper och anteckningar står om vartannat och man antecknade exempelvis när skörden påbörjades och avslutades samt hur vädret var

(Schousboe 1980). Anledningen till att anteckningarna förts har troligtvis främst varit för att ge livet en struktur. Bondedagböcker har mer sällan haft funktionen som förtrolig vän som anförtroths hemligheter och skvaller. Bondedagböckerna ger oss därför få upplysningar om hur bönderna tänkte men desto mer om vad de gjorde (Myrdal 1991). En grundläggande förutsättning för uppkomsten av bondedagböcker var skrivkunnigheten (Myrdal 1991, Storå 1985). En annan förutsättning var almanackans ökade spridning (Myrdal 1991).

Bonedagböckernas genombrott kom samtidigt som den agrara revolutionen, dvs. under perioden 1750–1850. Den agrara revolutionen bestod inte enbart av nya redskap och nya odlingsmetoder utan även av ett delvis nytt sätt att tänka. Människornas tidsuppfattning förändrades. Innan hade man en diffus uppfattning om tidens gång och tiden uppfattades som tånjbar. I samband med den agrara revolutionen övergick man till att se tiden som ett jämt flöde där ständiga och regelbundna arbetsinsatser gav resultat. Allmogen började skaffa sig metoder för att kontrollera sin tid och en sådan metod var att föra dagbok (Myrdal 1991). Andra orsaker till att bönderna skrev dagbok kan ha varit ett behov av att minnas händelser och förhållanden, t.ex. storleken på lån, betäckning av kreatur, antalet dagar en daglönare skall ha betalt för eller ett allmänt behov av att dokumentera för att skapa möjlighet att se tillbaka i en tid av förändring (Liljewall 1995). Under 1800-talet är huvudtemat i dagböckerna vädret och det dagliga arbetet på gården, och karaktäristiskt för dagböckerna är fortfarande att de oftast är registrerande och inte reflekterande. I dagböckerna fastslås att händelser inträffat och att handlingar är utförda, men man tar inte ställning till dem. På sin höjd sträcker man sig till religiösa betraktelser (Scousboe 1980).

Från norra Sverige finns ett flertal kända dagböcker med dagliga noteringar förda under längre tid (Larsson 1992). Från Nederluleå socken i Norrbotten finns Bensbyndagboken som är skriven mellan år 1834 och 1835 av indelte soldaten Johan Persson Pamp. Anteckningarna berör den mångsysslande soldatens alla arbeten. Bortsett från soldatyrket fick Pamp sin huvudsakliga försörjning från skomakeri, men han noterar även slätter- och skördearbete, fågelfångst, bindning av fisknät, skrivarbeten m.m.

Från Skellefteå socken i Västerbotten finns dels Johannestorpsdagboken och dels Degerbyndagboken. Johannestorpsdagboken är skriven av torparen Abraham Haeggström mellan åren 1836 och 1839. Dagboken handlar främst om arbetet i skogen men även om det jordbruksarbete som förekom på torpet. Degerbyndagboken är skriven av Anton Olofsson Degerstedt mellan åren 1874 och 1883. Dagboksanteckningarna är dagliga och innehåller noggranna uppgifter om vädret. Anteckningar som rör inkomster, arbetet på gården och familjehändelser förekommer sporadiskt.

Från Norsjö socken i Västerbotten finns Norsjödagboken bevarad. I dagboken finns noteringar om vädret, händelser i bygden och i världen, skördeutfall, kreaturspriser m.m. Anteckningarna är förda från 1828 till någon gång på 1960-talet. Dagboks författare är Olof Karlsson, Carl-Olof Lindgren och Carl-Johan Lindgren.

<p>1876 den 5</p> <p>Oktober</p> <p>for jag på bekrännings riddan till Laga för en Samling folk Åttåtting följde den dagen så väl som i går Anders Åström och Hjertström kem dit den dagen och Hjertström 4-foro vi utför att se på Carl tiller ar- beta i Gler brödfabrik och grofsun i från Storjansdalen och vilade i Brom 6-foro vi till Storjansdalen att se skadan som vallet hade gjort i ågren är af vallet uppdränning, sedan for jag hem till Svant</p> <p>7 Böndagen mycket regn 8 litet Regn 9 var jag till enger dammet allt på jämla tiden på Bränholm myrarna 10 till Svantvalla till samma grofsun 11 Svantvalla hela dagen Jag ihop räknade med tid i Gler till Oppman med flera 12 Troföre på marken jag hade bestut att hålla hemmar ifrån Balsmanns Kolvallat men för väder och Svant vägade vi ej att föra hö 13 att hålla timmer ifrån Svantvalla 14 for jag till Jegerfors för att med Glas i Umeå Underskrifva åt den Omtydda Anders Åström till Svantvalla att låta Laga sin hand</p>	<p>1876 den 15</p> <p>november</p> <p>den 15 Söndagen då var jag i den 16 for jag till på se Gler dammet och Stenbjörnen och därifrån drog jag 67 re. Vårk på en kalle till i Svantvalla 17 for jag till Hjertström Svantvalla bestå till ditt möte 18 på arbete den långa timmen rann blef ständigt, väder liden blef varken rygghals väder ändrat och blef stän- dagligt ända till månads slut ar- betet fort gick där länge och till månads slut der jag och Johan Ervén vare på arbete till den 26de oktober</p> <p>1876 den 1</p> <p>november - Månad</p> <p>den 1 Väderliden var utmärkt varken Byggnads arbete fortgick till den 16de och hade fort gått längre men det blef 25 grader kallt och värt att arbeta och slutades i Stenbjörn Dammet 19 Söndagen jag läste i Hjertström 20 att gräsa i Stenbjörn dammet 21 att tumma timmer åt Carl Andersson i Svantvalla på Hjertström 22 gjordes slut på byrning i Dammet vi Johan Ervén och jag for till Svantvalla till den Svantvalla Gler till Svantvalla 23 Torsdag Samling folk i Svantvalla Svantvalla till till Svantvalla</p>
---	--

Figur 1. Ett uppslag ur Jonas Åströms dagbok som visar dagboksanteckningar från oktober och november 1876.

Från Degerfors socken i Västerbotten finns två dagböcker bevarade, Degerfordsdagboken och Jonas Åströms dagbok. Degerfordsdagboken är förd av bonden och häradsdomaren Per Norgren mellan åren 1887–1888 och 1893–1897. Anteckningarna är kortfattade och rör arbetet, händelser i livet och på bygden, födslar och dödsfall, räkenskaper m.m. Jonas Åströms dagbok är en av de mest omfattande dagböckerna från norra Sverige. Jonas Åström bodde i Vindel-Ånäset i Västerbotten och skrev dagbok mellan åren 1868 och 1891. Jonas Åström har fört i princip dagliga anteckningar om vädret och arbetet på gården. Under perioder då han varit bortrest har han ofta skrivit mindre detaljerade sammanfattningar i efterhand.

SYFTE

Det övergripande målet med denna uppsats är att utifrån Jonas Åströms dagbok beskriva en 1800-talsbondes arbete med speciellt fokus på skogsarbetet. De specifika frågor jag velat svara på är följande:

Vilka arbetsuppgifter utförde Jonas Åström?

Hur stor del av året ägnade Jonas Åström åt de olika arbetsuppgifterna?

Hur fördelades arbetsuppgifterna över året?

Förändrades detta över tiden?

Dessutom vill jag försöka beskriva hur Jonas Åström var som person samt hans syn på livet, skogen och den framväxande skogsindustrin. Slutet av 1800-talet var ju en brytningstid då skogen fick ett värde som råvara till industrin och en skogsexploateringsfront växte fram. Jag har även gjort en djupare studie av vedanskaffning och skogsutnyttjande kopplat till denna. Vedstudien har inriktats på följande frågor: Vilken typ av träd utnyttjades? Hur mycket ved gick det åt till ett hemman under ett år? När på året samlades veden in? Vilka i familjen skötte arbetet med att hugga, köra hem och klyva veden? Hur mycket arbetstid tog vedanskaffningen i anspråk?

MATERIAL OCH METOD

KÄLLMATERIALET – ORIGINAL ET OCH AVSKRIFTEN

De kvarvarande delarna av Jonas Åströms dagbok har givits ut av Vindel-Ånäsets byalag. Som underlag för detta arbete har denna renskrivna och något bearbetade version använts. Boken gavs ut år 1996 och består av drygt 300 maskinskrivna A4-sidor. I utgåvan har dialektöversättningar och förklaringar lagts till inom parentes för att göra texten mer lättbegriplig. I början av boken finns en sammanställning över Jonas Åströms familj samt foton på Jonas Åström, hans hustru och barnen. Boken innehåller dessutom en skiss över Vindel-Ånäset med omnejd. De citat som förekommer i detta arbete är tagna ur den renskrivna versionen. Dagboken är inte helt komplett. Dagboksanteckningar från åren 1870, 1871, 1874 och 1885, samt större delen av år 1872 och 1886 saknas. Anteckningar saknas även för halva år 1869 och halva år 1873 samt för vissa månader under åren 1868, 1877, 1878, 1881, 1882,

1887 och 1888. Under perioden 17/8–22/9 år 1875 har anteckningarna förts av någon annan än Jonas Åström. Dagboken slutar den 8 augusti 1891. I vissa fall skiljer sig nutidens stavning från den äldre stavningen för namn på byar och platser. I detta arbete har jag genomgående använt den nutida stavningen, bortsett från citaten.

Figur 2. Utsikt över Ånässjön, 1952. (Fotoarkivet, Västerbottens museum)

I figur 3 jämförs texten från två sidor ur originaldagboken med motsvarande avsnitt i den renskrivna versionen. I den renskrivna versionen har punkt och kommatecken skrivits ut och meningarna har inletts med stor bokstav. I originaldagboken börjar många ord med stor bokstav, i den renskrivna versionen är orden skrivna med liten bokstav och stavfel är rättade. Äldre böjningar är ibland ändrade till moderna, exempelvis är "kommo" ersatt med "kommer" och "att hållsa på" ersatt med "och hälsar på". Hopskrivna ord har skrivits isär och särskrivna ord har i vissa fall skrivits ihop, "i fron" är exempelvis ersatt med "ifrån". Förkortade ord har skrivits ut, exempelvis har And och A. ersatts med Anders och D.f. ersatts med Degerfors. Vissa ord i originaldagboken har förkortats i den renskrivna versionen, grader är exempelvis förkortat till gr. I vissa fall har upprepade ord utelämnats. Anteckningarna för den fjärde och femte december är hopskrivna i originaldagboken men har skrivits isär i den renskrivna versionen. Ändringarna gör dagboken mer lättläst utan att förändra innehållet och budskapet. Känslan av att läsa en 1800-talsdagbok försvinner dock något i och med att texten förändrats.

1876

den 5 Oktober

for Jag på trehörnings udden att läsa för en Samling folk
Utstämpling fortgick dan dagen såväl som i går Anders Åström och Sjöström kom dit den dagen och Asjöström
6 foro vi utför att se på Carl Petters ar bete i Yter träskbäcken och grofvan i fron Storsandsjön och vilade i Brånet
6 foro vi till Storsandsjön att syna skadan som vattnet hade gjordt Ögren år af vatten uppdämning. sedan for jag hem till Änäset
7 Böldagen mycket Regn
8 littet Regn
9 var Jag till Ängesdammet att se på jämte diken på Brännholmyran
10 till Qvarnträsk att syna grofvor
11 Snöslask hela dagen
Jag ihop räknademed And Gustaf And Oppman, med flera
12 Snöföre på marken Jag hade beslutit att flotta timmer ifron Botsmark Holvattnet men för vädret och Snön vågade vi oss ej. att föra hö
13 att Flotta Timmer ifron Hollvatt
14 for jag till Degerfors för att med Glas i Umeå Underskrifva åt den Omyndiga Anders Åström tillåtelse att få Soka sig handels rättigheter och Yrkahaddel Snöyra och dålit väder hela Dagen

1876 November

den 26 Söndagen Gudstjent i Änäset Joh Nyberg och Anders Sjöström kommo till Änäset att hållsa på
27 for Jag att följa dem till Degerfors der var Consuln Glas och Pehr Nordström i fron Umeå och skulle göra en Rundresa till åtskiliga Byar vi Reste Glas Norström Jag And Åström A Sjöström Ofver till Storsandsjön malltjältn Innerträsk och till Slipstensjön dagen efter Reste vi till Långträsk
28 Karlsro Olofsberg Djukensjö Udden och till Åmselle
29 till Ekorsellet der köptes ett Skogskifte af Anders Johans Och Sedan Reste vi till D.f.
30 Började Jag med att upp Ställa Pumpen i Ladugords Brunnet på Brons hemmanet I Degerf å A. Åströms Sterbhus det blef ganska kalt 25 grader det var andersdagen Glas drögde till derpå aftonen

December den 1th

den 1 arbetade Jag med Pumpen
2 var dett körkdag Johan Eric och minhustru kom till Degerfors
3 Söndag ganska kalt i kyrkan
4 och 5 arbetade Jag och så nära gjorde pumpen färdig med kringbyggnad och trapphus om Kvällen földe Jag Carl Osskar Åström hemm han hade varit Degerfors med ett järnlass ått granöhbör till den Nya Sågen

Figur 3. Till vänster visas en exakt avskrift av två sidor ur originaldagboken och till höger motsvarande avsnitt ur den renskrivna upplagan, utgiven av Vindel-Änäsets byalag.

5/

For jag på Trehörningsudden att läsa för en samling folk. Utstämpling fortgick dan såväl som igår. Anders Åström (d.y.) och Sjöström kom dit den dagen.

6/

Var jag utför att se Carl Petters arbete i Ytterträskbäcken och grofvan ifrån Storsandsjön och vilade i Brånet. Foro vi till Storsandsjön att syna skadan som vattnet hade gjort Ögren genom vattenuppdämning. Sedan for jag hem till Ånåset.

7/

Böndagen. Mycket regn.

8/

Litet regn.

9/

Var jag till Ängesdammet att se på jämte diken på Brännholmmyran.

10/

Till Qvarnträsk att syna grofvor.

11/

Snöslask hela dagen. Jag räknade ihop med Anders Gustaf, Anders Oppman m fl.

12/

Snöföre på marken. Jag hade beslutat att flotta timmer ifrån Botsmark-Hålvattnet men för vädret och snön vågade vi oss ej. Att föra hö.

13/

Att flotta timmer ifrån Hålvattnet.

14/

For jag till Degerfors för att med Glas i Umeå underskriva åt den omyndige Anders Åström tillåtelse att få söka sig handelsrättigheter och yrka handel. Snöyra och dåligt väder hela dagen.

26/

Söndag. Gudstjänst i Ånåset. Joh Nyberg och Anders Sjöström kommer till Ånåset och hälsar på.

27/

For jag att följa dem till Degerfors, där var consul Glas och Pehr Nordström ifrån Umeå och skulle göra en rundresa till åtskilliga byar. Vi reste, Glas, Nordström, jag, Anders Åström, A Sjöström över till Storsandsjön, Maltjäl, Innerträsk och till Slipstensjön.

28/

Dagen efter reste vi till Långträsk, Karlsro, Olofsberg, Hjukensjöudden och till Åmsele.

29/

Till Ekorrsele, där köptes ett skogsskifte av Anders Johansson och sedan reste vi till Degerfors.

30/

Började jag med att uppställa pumpen i ladugårdsrummet på Brånshemmanet i Degerfors å Anders Åströms sterbhus. Det blev ganska kallt, 25 gr. Det var Andersdagen. Glas dröjde till denna afton.

December månad 1876

1/

Arbetade jag med pumpen.

2/

Var det kyrkdag. Johan Ericsson och min hustru kom till Degerfors.

3/

Söndag. Ganska kallt i kyrkan.

4/

Arbetade jag och så nära gjorde pumpen färdig med kringbyggnad och trapphus.

5/

Om kvällen följde jag Carl Oscar Åström hem. Han hade varit i Degerfors med ett järnlass åt Granöbor till den nya sågen.

ANALYS AV DAGBOKEN

Vid studien av tidsåtgången för olika sysslor samt av hur arbetet fördelade sig över året har tre kompletta år valts ut: år 1876, år 1884 och år 1891. Åren ligger relativt jämt fördelade i tiden och innehåller dessutom relativt mycket information i förhållande till de andra åren. Endast Jonas Åströms arbete har behandlats då det är mycket svårt att avgöra hur många arbetsföra män som fanns på gården eftersom Jonas Åström ofta anställde dagsverksarbetare. Dagboksanteckningar som exempelvis lyder: "Jag tummade timmer", "Vi tummade timmer", "Att tumma timmer", "tummade" samt "tummar" har tolkats som att Jonas Åström var med och utförde arbetet. Anteckningar som "tummade" eller "folket tummade" har däremot tolkats som om någon annan utfört arbetet.

För att kunna analysera dagboken har jag klassat alla sysslor som Jonas Åström utförde på gården i olika arbetsmoment. Utgångspunkten har varit att så långt som möjligt följa den indelning som gjorts vid bearbetningen av Gustaf Perssons dagbok, som utgivits av Nordiska museets förlag som en del i projektet "Svenska bondedagböcker" (Myrdal 1988). I detta arbete har jag använt följande klassificering:

Jordbearbetning
Skörd och tröskning
Fodertäkt och boskapsskötsel
Jakt och fiske
Skogsbruk
Kontakter och ärenden utanför gården
Räkenskaper och skrivarbete
Övrigt

Följande avvikelser har gjorts i förhållande till Gustaf Perssons dagbok:

- Arbetsmomentet "gårdsgårdsarbeten" är borttaget.
- Arbetsmomenten "räkenskaper och skrivarbete" och "övrigt" har lagts till.
- Arbetsmomentet "fiske" har ersatts med "jakt och fiske".
- Under arbetsmomentet "skogsbruk" har undergrupperna "hugga ved", "hugga timmer", "hugga stör/gärdsel", "hugga svedja", "kubba ved" samt "bearbeta stör/gärdsel" tagits bort och ersatts med undergrupperna "flottningsarbete", "tumma timmer" samt "gradera/taxera/räkna skog".
- Under arbetsmomentet "fodertäkt och boskapsskötsel" har undergrupperna "lövtäkt" samt "sjö- och tjärntäkt" tagits bort. Undergruppen "dammarbete" har lagts till eftersom dammar användes för att förbättra avkastningen från de naturliga ängsmarkerna.
- Arbetsmomentet "jordbearbetning" har inte delats upp i huvudmoment/övriga moment och ingen detaljerad indelning har gjorts. (Exempelvis så har ingen skillnad gjorts mellan vårsådd och höstsådd).

- Under arbetsmomentet "skörd och tröskning" har ingen uppdelning gjorts mellan råg och havre och undergruppen "potatisupptagning" har lagts till.
- Undergruppen "samling/predikan" har lagts till under arbetsmomentet "kontakter och ärenden utanför gården".
- De flesta arbetsmoment har kompletterats med undergruppen "övrigt".

Vid beräkningen av tidsåtgången för de olika sysslorna har samma metod använts som vid bearbetningen av tidsåtgången i Gustaf Perssons dagbok. När två eller tre arbetsuppgifter nämnts under en dag har det inte varit möjligt att avgöra vilken eller vilka av arbetsuppgifterna som tagit längst tid. I dessa fall har 1/2 eller 1/3 arbetsdag räknats till varje syssla.

Vid studien av vedförbrukningen har alla år i dagboken studerats, även de som ej är kompletta. Alla familjemedlemmars arbete samt dagsverksarbetare har räknats med när det gäller veden. Vid studien av vilken typ av träd som utnyttjades till ved har alla trädtyper och träslag som nämns i dagboken listats. Antalet gånger som en viss trädtyp eller ett visst träslag nämns, samt deras inbördes andelar har beräknats.

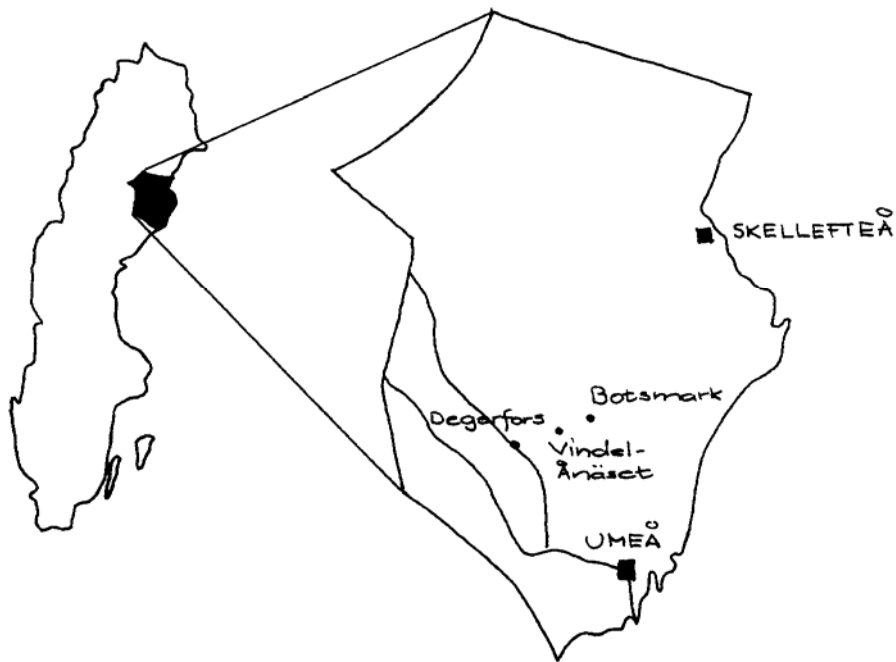
VINDELNS HISTORIA

NATUR OCH KLIMAT

Degerfors socken, numera Vindelns kommun, ligger i de inre kustbygderna i Västerbotten. Genom området flyter två stora fjällälvar, Umeälven och Vindelälven, som bildar dalgångar med lättodlade sediment. Området norr och öster om Degerfors är sjörikt och avvattnas av stora biflöden till Vindelälven.

Berggrunden består till stor del av gnejser utom i de västra delarna av socknen där graniter förekommer. Under istiden krossades och slipades bitar av granitberggrunden och gav upphov till en grovkornig morän som är ogynnsam ur odlingssynpunkt. Isen rörde sig från nordväst mot sydost och därför är främst de västra delarna täckta av den grovkorniga och lerfattiga moränen. I öster är lerhalten minst fem procent vilket är tillräckligt för odling. På höjderna i terrängen återfinns dessutom en långtransporterad, starkt uppkrossad, finkornig morän.

Den första kolonisationen skedde på de lättodlade sedimenten i älvdalarna (Bunte et al. 1982). Senare utnyttjades även platser mellan de större vattendragen. I inlandsområdet bosatte man sig på uddar och näs, vid sjöar eller i höjdlägen på sydsluttande lider för att undvika frosten i så stor utsträckning som möjligt. På uddar och näs fanns näringsrika sedimentjordar som värmdes upp av sjön. Lidlägen högt upp i terrängen gav skydd mot den kalla, tunga luften som rann ned mot dalbottarna (Karls-son 1996). Innan vägarna byggdes ut nyttjades älvarna och dess biflöden vid resor och transporter. Vattendragens tidiga tillfrysning, goda snödjup och skarföre underlättade i hög grad förbindelserna före 1900-talet (Bunte et al. 1982).

Figur 4. Degerfors socken ligger i de inre kustbygderna i Västerbotten.

Degerfors har en lägre medelhöjd än andra kommuner i länet som ligger på samma avstånd från kusten, vilket är gynnsamt ur jordbrukssynpunkt (Bunte et al. 1982). Både över och under högsta kustlinjen löper rullstensåsar i låga delar av terrängen (Lassila 1972). Då inlandsisen smälte undan låg mer än hälften av kommunens nuvarande landyta under vatten. Finkorniga sediment, s.k. fjärdsediment, avsattes på den dåvarande havsbotten. Allt eftersom landet höjdes täcktes dessa lager av grövre, sandiga-moiga älvsediment (Bunte et al. 1982). När landet höjdes ytterligare och älvens mynning flyttades nedströms eroderade älven ner genom lagren av grova och fina sediment så att höga älvterrasser bildades (Lassila 1972), se figur 5. Marker med ytliga fjärdsediment används ofta till jordbruk, medan bebyggelsen ligger på uppstickande "moränöar" i terrängen. De plana, grovkorniga älvsedimenten är däremot sällan uppodlade utan ofta bevuxna med tallskog (Bunte et al. 1982). Dessa plana sedimenttytor med god dränering har genom tiderna utnyttjats till vägar och andra kommunikationsleder (Lassila 1972).

Figur 5. Snitt genom en Norrländsk älvdal. Källa: Bunte et al. 1982, s. 16.

Vegetationsperiodens längd är ca 160 dagar, vilket betyder att man kan odla ett flertal grödor. Antalet frostdagar är relativt högt i början av vegetationsperioden, men betydligt lägre i slutet av sommaren. Frostnätterna på sensommaren kan leda till kraftiga skördemisslyckanden. Denna typ av skador har dock kunnat undvikas genom att lägga åkrar i sydslutningar eller på uddar intill vatten samt genom att odla hårdigare sädesslag (Bunte et al. 1982).

KOLONISATION

Västerbotten har varit bebott i minst 8000 år. De första människorna anlände redan några hundra år efter det att inlandsisen smält undan (Karlsson 1996). För omkring 4000 år sedan började befolkningen i Västerbotten att odla säd. Jordbruket skedde i kombination med boskapsskötsel samt säljakt i kustområdet och älgjakt och fiske i inlandet. Denna kombination av stenålderns jakt-, fiske-, samlar- och jordbrukskultur förändrades inte förrän på 300-talet e.Kr. då gårdar av äldre järnålderstyp, med intensivodlade näråkrar och planerade utmarker, utvecklades (Bunte et al. 1982).

Magnus Erikssons förmyndarregering drev under början av 1300-talet en politik som gynnade kolonisation. Många byar i inre delen av Västerbotten blev mer utpräglade jordbruksbyar under senare delen av detta århundrade eller början av 1400-talet. Bland dessa fanns troligtvis även Degerfors by (Tirén 1937).

Under 1500- och 1600-talen gick kolonisationen långsamt. Detta främst på grund av två orsaker, dels ett antal missväxtår och dels statens strävan efter att bli en stormakt. Under 60 år av ofred hade en stor del av männen tvingats ut i krig och många gårdar hade blivit ödelagda (Karlsson 1996). Bebyggelsen i vad som senare kom att bli Degerfors socken var således mycket gles under 1600-talet. Från mitten av 1700-talet inleddes en ny fas i kolonisationen och nya byar började åter insynas efter ett uppehåll på 200 år. En av dessa byar var Vindel-Ånäset som insynades år 1759. Re-

sultatet av kolonisationsvågen blev att bebyggelsen spreds från kärnområdet vid huvudälvarna till i princip alla marker (Bunte et al. 1982).

Kronan uppmuntrade nybyggen genom att erbjuda skattefrihet under ett antal år. Under 1700-talet gavs vanligtvis omkring 30 frihetsår och under 1800-talet upp till 50 år. Under vissa perioder, bl.a. på 1770-talet och 1830-talet, erbjöds nybyggarna även spannmålshjälp. Spannmål var extra eftertraktat under dessa perioder eftersom skörden då slog fel vid ett flertal tillfällen. På 1770-talet utnyttjades hjälpen endast i undantagsfall eftersom övriga förmåner minskade, men på 1830-talet var villkoren förmånligare och spannmålshjälpen bidrog till att påskynda nyodlingen (Bunte et al. 1982).

I och med kolonisationsvågen på 1700-talet var största delen av de bättre jordbruksmarkerna i Degerforsbygden upptagna. Därefter fortsatte kolonisationen i förhållandevis långsam takt fram till början av 1830-talet då antalet nyanläggningar ökade kraftigt. Många av dessa nybyggen var så små att jordbruket ensamt inte hade kunnat ge nybyggaren försörjning. Utkomster inom skogsbruket har troligtvis räknats in i försörjningsunderlaget vid beviljandet. Den ökade nybyggesverksamheten på 1830-talet kan delvis förklaras av den fördelaktigare spannmålshjälpen. Anläggandet av nybyggen upphörde helt till följd av en förordning år 1860 (Bunte et al. 1982). Staten blev då mer återhållsam i sin kolonisationspolitik eftersom det växte fram en ökad insikt om skogarnas värde (Hallinder 1994).

BEFOLKNINGSUTVECKLING

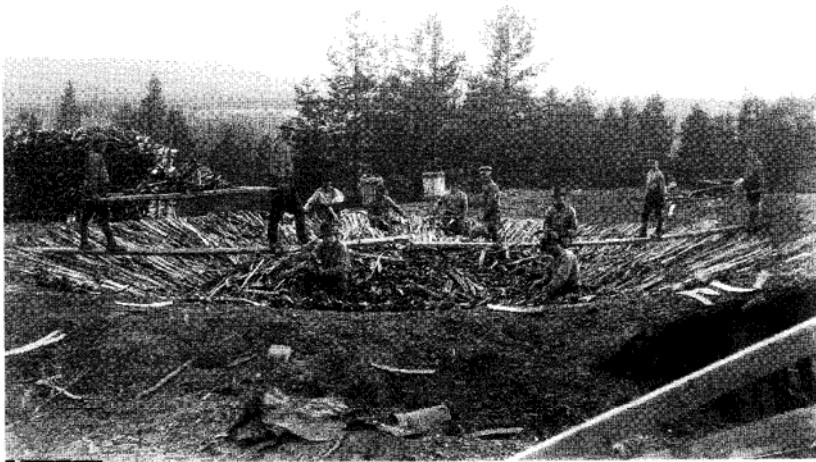
År 1800 bodde 943 personer i Degerfors socken. Invånarantalet ökade kraftigt i början av 1800-talet och 30 år senare hade befolkningsantalet fördubblats. Nästa fördubbling inträffade i mitten av 1860-talet, vilket betyder att tillväxten varit ungefär densamma. Först fyrtio år senare, dvs. omkring år 1905, nåddes nästa fördubbling, vilket innebär att tillväxten fortfarande var snabb men något avtagande. Vid sekelskiftet år 1900 bodde drygt 7000 personer i socknen. Antalet invånare i socknen fortsatte att öka i början av 1900-talet, men tillväxttakten var betydligt lägre. Antalet invånare var som störst år 1955 då drygt 9000 personer bodde i socknen (Bunte et al. 1982).

Den starka ökningstakten under 1800-talet berodde framför allt på att födelsetalen var mycket höga och dödstalen låga. Befolkningsökning till följd av att människor från andra socknar kom för att bryta mark i Degerfors socken ägde rum under 1700-talet och början av 1800-talet (Bunte et al. 1982).

BINÄRINGAR

Under 1800-talet fick bondehushållen sin försörjning genom att kombinera jordbruk, boskapsskötsel, jakt, fiske, pottasketillverkning, salpetersjudning och tjärtillverkning (Bunte et al. 1982, Borgegård 1973, Borgegård 1996). Inte ens på de bästa jordbruksområdena gav huvudnäringen – jordbruk med boskapsskötsel – tillräcklig för-

sörjning. Binärningar blev ett nödvändigt komplement för att klara uppehållet. De gav dessutom bondehushållen en möjlighet att skaffa sig kontanter.

Figur 6. Tjärbränning. Tjärveden hugges. Granölund, Degerfors socken. (Fotoarkivet, Västerbottens museum)

De viktigaste skogsrelaterade binärningarna under 1800-talet var tjärbränning och pottaskebränning. Sverige började exportera tjära under 1500-talet, men först under 1600-talet blev tjäran en viktig del av exporten. Inledningsvis ägde produktionen rum främst i södra och mellersta Sverige, men under 1700-talet kom de norrländska skogsområdena att spela en allt större roll. Under 1800-talet kom de två nordligaste länen, Västerbotten och Norrbotten, att dominera tillverkningen av tjära, dels på grund av att det i södra Sverige rådde konkurrens om råvaran från andra näringar och dels till följd av förbättrade kommunikationer, såväl till kustområdet som till exportmarknaden. Möjligheterna till binärningar var dessutom en ekonomisk nödvändighet för jordbruksbefolkningen i norra delen av landet.

Råvaran för tjärtillverkningen var tallved, framför allt stubbar. Även "tjärgadd", dvs. tallar som angripits av en svampsjukdom och till följd av detta upplagrat hartsämnen i veden, samt katade tallar användes. Katning innebar att friska tallar avbarkades upp till några meter från markytan bortsett från en smal barkremsa på norrsidan, den så kallade livranden. Tjära användes vid impregnering av trä, rep och tyg samt som smörjmedel, t.ex. till vagnshjul. Produktionen var som störst under segelfartygens tid. Det var främst bondebefolkningen som brände tjära, och exporten organiserades av speciella handelsorganisationer, tjärhandelskompanier. Tjärpro-

duktionen var uppdelad på många olika arbetsmoment som kunde utföras under olika delar av året, och kunde därför infogas i årsrytmen i bondehushållet utan att konkurrera med andra verksamheter.

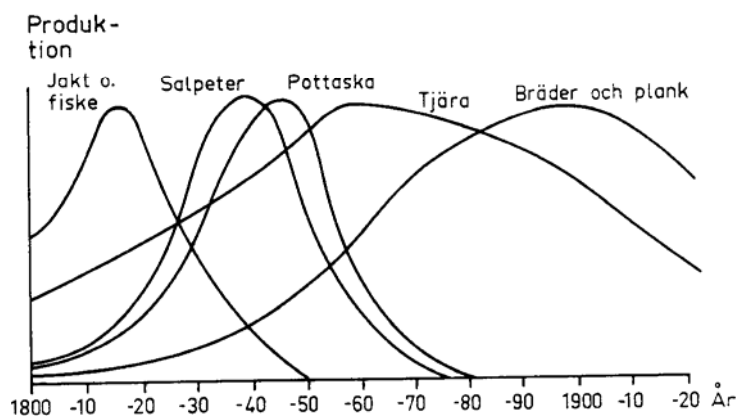
Figur 7. Tjärbränning. Tjärveden hugges. Granölund, Degerfors socken. (Fotoarkivet, Västerbottens museum)

Tjärtillverkningen försköts med tiden från kusten mot inlandet och största delen av produktionen skedde i anslutning till de viktigaste transportlederna. Orsaken till förskjutningen var främst att råvaran minskade vid kusten samt att förbättrade kommunikationer gjorde det möjligt att transportera tjära från inlandet. Kolonisationen av skogsbygden bör även ha ökat tjärproduktionen i detta område. Under 1840-talet ökade andelen tjära i exporten från södra Västerbotten och länet började dras in i den internationella handeln. Vid seklets slut hade Västerbotten blivit det viktigaste området för tjärproduktion och produktionens tyngdpunkt låg bl.a. inom Degerfors socken.

För att öka transportmöjligheterna och därmed stärka regionens möjligheter att exportera tjära genomfördes under 1800-talet strömmrensningar i många norrlandsälvar (Lassila 1972). Dessa arbeten med att iordningställa flottlederna kom under mitten av 1800-talet även att vara till nytta för den expanderande sågverksnäringen (Bunte et al. 1982).

Under första hälften av 1800-talet var framställningen av salpeter av stor betydelse såväl i Västerbottens län som i Degerfors socken. Efter förlusten av Finland år 1809 fick salpeterframställningen statligt stöd och en speciell tjänst som salpetersjuderieringenjör inrättades med uppgift att öka produktionen av salpeter, pottaska, terpentin och harts (Bunte et al. 1982).

Salpeter användes vid framställning av krut och råvaran var urinämne som upplagrats i marken under stallen. Tillverkningen förbereddes i minst ett år, ibland två. Golvet i salpeterladan täcktes av ett lager torvjord som blandades med sand och ibland även med avfall från vedhuggningen. Jorden dränktes in med urin från ladugården och blandades om ordentligt för att bli porös och ge plats åt luften. Detta upprepades flera gånger under året. Själva kokningen skedde oftast under våren men kunde förekomma även andra tider på sommarhalvåret. Vid kokningen lakades jorden ur i vatten och lösningen indunstades genom kokning (Westerlund 1973). Andra och bättre råvaror gjorde dock att det statliga stödet i form av inköp av salpeter till garanterat pris upphörde på 1860-talet. Goda skördeår bidrog dessutom till att intresset bland bönderna avtog. På 1870-talet hade salpeterframställningen som helhet spelat ut sin roll i Västerbotten, men binäringen hade fortfarande stor ekonomisk betydelse för det enskilda hushållet då det var ett sätt att få kontanta inkomster (Bunte et al. 1982).

Figur 8. Binäringarnas roll i Västerbottens län år 1800–1920. Källa: Bunte et al. 1982, s. 42.

En annan binäring var framställningen av pottaska. Pottaska, eller kaliumkarbonat (K_2CO_3), är ett salt som utvinns vid förbränning av organiskt material, oftast ved från lövträd. Pottaska var en viktig industrikemikalie och användes bl.a. vid glastillverkning, för att färga tyg samt som råvara vid framställning av såpa (André 1998, Östlund 1996).

I Sverige producerades pottaska i stor skala i Södra Sverige från 1600-talet. I norra Sverige startade produktionen i början av 1800-talet och tillverkningen koncentrerades till Västerbotten och Norrbotten. Pottaskan raffinerades starkt på tillverkningsorten och var därför lätt att transportera långa sträckor (Östlund et al. 1998). Under 50 års tid brände bönder och nybyggare i Norrlands inland pottaska för avsalu. Råvaran var främst björk och asp, men även gran användes. Staten uppmuntade pottasketillverkningen genom undervisning, speciella tillverkningspremier och uppköp av pottaska till fasta priser. Tillverkningen skedde framför allt under hösten och låg därmed utanför den mest intensiva perioden i jordbruket (Östlund 1996). Pottaskeproduktionen i norra Sverige utkonkurrerades med tiden av tyska tillverkare som började tillverka pottaska industriellt (Östlund et al. 1998).

Det ekonomiska utbytet av pottaska var stort och gav dubbelt så mycket kontanter per tidsenhet som tjärbränningen. Tjärhanteringen ägde rum samtidigt som dessa andra binärningar och nådde sin kulmen när salpeter- och pottaskeframställningen var på utdöende (se figur 8). Med tiden avlöstes tjärproduktionen av arbeten inom sågverksnäringen, såsom skogsarbete och timmerflottning (Bunte et al. 1982).

Figur 9. Skogsarbetare omkring 1930. Rosinedal, Degerfors socken. Fotoägare: Arvid Holmberg, Vindelns. (Fotoarkivet, Västerbottens museum)

SKOGSBRUK

Skogarna i Degerforsbygden började ge biinkomster genom tjär- och pottaskebränning, salpetersjudning och timmerfällning åt sågarna vid älvmyningarna redan omkring år 1800. Det var endast få träd och stubbar som utnyttjades men verksamheterna var betydelsefulla för bondehushållen eftersom de gav bytesvaror och kontan-

ter utöver vad jakt, fiske och slöjd tidigare kunnat ge. Det viktigaste skogsutnyttjandet var dock fortfarande timmer och vedtäkt för eget bruk (Bunte et al. 1982).

Figur 10. Timmerkörning, Degerfors. (Fotoarkivet, Västerbottens museum)

Kronan uppmuntrade nybyggesverksamheten och utnyttjandet av naturtillgångarna i Norrlandsskogarna. I första hand anskaffades de mer lätthanterliga produkterna pottaska, salpeter och tjära från övre Norrland, men senare även bjälkar och plankor till kronans byggnadsverksamhet. När stormaktstidens flottor byggdes på 1600-talet kunde en stor del av virket hämtas från ekskogarna kring Stockholm. Kort därefter måste skeppsvarven i mellansverige komplettera med virke från Finland och Norrland. Kronan stödde även anläggningen av järnbruk i Norrland för att kunna dra nytta av arbetskraften och skogarna. Järnproduktionen krävde träkol. Före 1800-talets mitt krävdes ett särskilt tillstånd från staten, ett privilegiebrev, för att få starta t.ex. järnbruk eller större sågverk. I brevet fastlades tillverkningens och skattens storlek. Dessutom tilldelades järnbruken kolfångstskog och sågverken stockfångstskog där de fick hämta en bestämd mängd kol respektive sågtimmer per år mot ersättning till kronan. Dessa skogar kallades privilegieskogar. Varken bruksverksamheten eller de privilegierade sågarna tycks dock ha haft någon större betydelse för degerforsområdet före 1840-talet. Den enda såg i Degerfors socken som fick privilegieskog låg i själva kyrkbyn. Privilegierna såldes på 1840-talet till Baggböle sågverksägare (Bunte et al. 1982).

Redan under 1500-talet började vattendrivna, grovbladiga sågar att byggas i Norrland, men industrin hade mycket liten utbredning (André 1998, Tirén 1937).

Under 1700-talet började skogarna i södra Västerbottens kustland att utnyttjas för kolning och brädsågning i något större skala (Bunte et al. 1982). Mot slutet av seklet började finbladiga sågar med statliga privilegier och större tillverkning att byggas vid vattendragen i Västerbotten. Dessa sågar låg liksom de grovbladiga relativt nära kusten och påverkade inte de inre delarna av landet. De inre kustsocknarna, bland dem Degerfors, var i princip oberörda av sågverksrörelsen fram till 1800-talets början. Salusågverken var beroende av goda transportleder och lades därför inte längre in i landet än vad som var nödvändigt för att få behovet av råvara tillgodosett. De stora forsarna i huvudälvarna utgjorde länge ett hinder för flottning, dels av timmer men framför allt av det sågade virket (Tirén 1937).

Figur 11. Flottning. Bröt i Gargkroken 14 maj 1947. (Flottningsarkivet, Folkrorelsearkivet i Västerbotten)

Största delen av de privilegierade sågarna i Umeåregionen anlades omkring år 1800 då även ytterligare några järnbruk grundades. De nya sågarna byggdes ofta på en plats där det fanns en grovbladig bondsåg sedan tidigare (Bunte et al. 1982). Sågverken hämtade sin virkesfångst dels från de upplåtta stockfångstskogarna och dels från böndernas skatteskogar (Tirén 1937). Stockfångst kunde beviljas både på kronoallmänningar och på nybyggarnas skogar. Vartefter nyodlingen framskred minskade stockfångstskogarnas areal. Sågägarna krävde kompensation för vad de förlorat och fick det längre in i landet (Bunte et al. 1982). Flottningsförhållandena var dock fortfarande mycket besvärliga och största delen av timmerfångsten kom

ända fram till 1850-talet från skogarna närmast de mest lättflottade vattendragen (Tirén 1937).

Bondeskogarna hade genom avvittringen vuxit kraftigt under 1800-talet (Löow & Sörlin 1994). Vid avvittringen skildes den statliga skogen från den enskilda skogen och gränserna mellan olika byars utmarker fastställdes (Karlsson 1996). I Degerfors socken avvittrades de första byarna på 1780-talet och avvittringen pågick fram till 1858–60 (Bunte et al. 1982). Efter avvittringen kunde marken delas in i fyra kategorier: enskild mark, allmänning, kronopark samt kronoöverloppsmark. Allmänning var skogsmark som byn nyttjade gemensamt och kronopark var skogar där staten planerade att bedriva ett aktivt skogsbruk. Med kronoöverloppsmark avsågs övrig, oavvittrad mark som ansågs mindre lämplig för skogsbruk och därför reserverades för framtida nybyggen (Karlsson 1996).

Figur 12. Flottningsbåtar. (Flottningsarkivet, Folkrelsearkivet i Västerbotten)

Vid mitten av 1800-talet började flottledsnätet att byggas ut samtidigt som sågverken började köpa in böndernas skogar (Tirén 1937). Skogen förvärvades antingen genom att marken köptes in eller genom att den arrenderades med avverkningsrätt för en viss tidsperiod, oftast 50 år. Detta medförde att bolagsskogarnas andel av det totala skogsbeståndet ökade kraftigt under senare delen av 1800-talet. Inköpen av bondeskogar innebar att många hemman förlorade en del av sin försörjningsbas och ägaren tvingades söka andra inkomstkällor. Oftast blev bonden hel- eller deltidsanställd inom skogsarbete eller sågverksarbete (Löow & Sörlin 1994).

Under 1840-, 50- och 60-talen avverkades betydligt större arealer än vad myndigheterna avsett. Industrialiseringen i Västeuropa hade tagit fart och sågverksägarna såg chansen att sälja mer än vad de fick producera. Dessutom utvecklades sågningstekniken så att produktionen kunde ökas i takt med det växande behovet. Bönderna behövde tjäna pengar, de utnyttjade sin rätt till stockfångst på kronoallmanningarna och tvekade inte att hugga fler träd än tillåtet. De otillåtna avverkningarna pågick i många av de norrländska älvdalarna, men uppmärksammades särskilt vid Uman och Vindeln. Efter Baggböle sågverk och dess ägare kallas de otillåtna avverkningarna Baggböleri (Bunte et al. 1982).

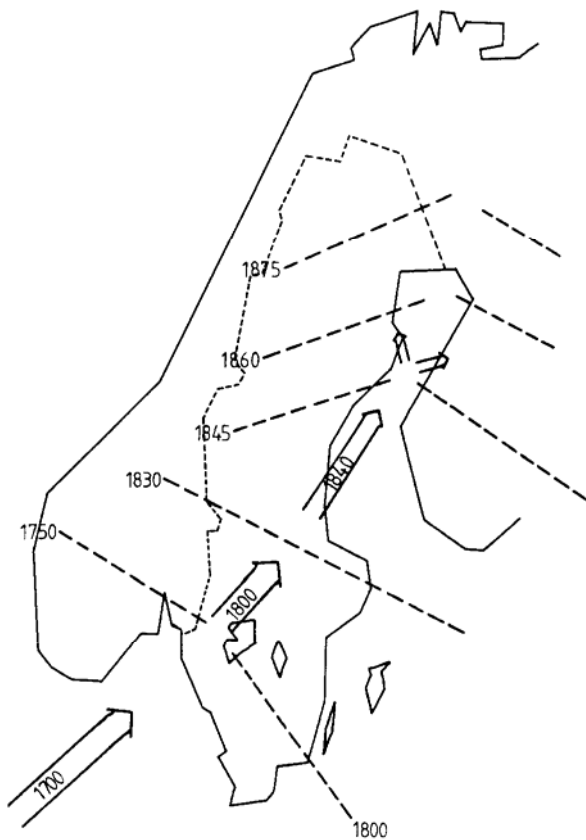

Figur 13. Flottningsbåtar. (Flottningsarkivet, Folkrorelsearkivet i Västerbotten)

Produktionen av sågat virke ökade snabbt och från 1870-talet översteg värdet av det sågade virket sannolikt värdet av övriga skogsprodukter. Industrialiseringen började därmed beröra Degerforsskogarna. Industrialiseringen innebar bl.a. att produktionen delades upp i flera led och att minst ett av dessa mekaniserades. Det hantverksmässiga arbetssättet behölls vid avverkningen medan sågningen mekaniserades och koncentrerades. De nya industrierna låg nära älvmynningen, 3–5 mil från gränsen till Degerfors socken (Bunte et al. 1982).

Handeln med sågade trävaror organiserades till en början på samma sätt som tjärhandeln. Produktionen sköttes av enskilda hushåll och byalag och förmedlades av köpmän på orten som köpte upp produkterna och sålde dem vidare. När produktio-

nen koncentrerades till kustsågverken minskade köpmännens roll och sågverksbolagen fick kontroll över både handel och produktion (Bunte et al. 1982).

Figur 14. Hur den internationella efterfrågan på trävaror sprids till de nordiska länderna under industriella revolutionen. Källa: Bunte et al. 1982, s. 135.

Innan sågverksindustrin startade var skogsråvaran i Degerforstrakten inte värd speciellt mycket, men till följd av förändringarna ute i världen under den industriella revolutionen fick Degerforsskogarna ett nytt värde. Industrialiseringen i England skapade ett behov av byggnadsmaterial och de engelska skogarna räckte inte till för det ökade behovet. Redan under 1700-talet hade de nordiska länderna levererat vissa virkessorter t.ex. bjälkar och mastträd. Norge var det land som låg närmast och blev därför den första stora exportören. Sverige nåddes av den nya efterfrågan omkring år 1830 och marknaden riktade sig först mot Göteborg. Handeln spred sig därefter längst Östersjökusten och nådde hamnarna vid Bottniska viken på 1870-talet (se figur 14). Vid sekelskiftet kulminerade den norrländska trävaruexporten och därefter

tillgodosågs det ökade virkesbehovet genom fortsatt expansion i Finland, Ryssland och Kanada (Bunte et al. 1982).

SKOGSTILLSTÄNDET

Skogslandskapet i Västerbottens inland var under 1800-talet format av återkommande skogsbränder och karakteriserades av gammal, flerskiktad skog med stort inslag av lövträd i olika åldrar, stående döda träd och lågor (Östlund et al. 1997). Innan exploateringen av de norrländska skogarna kommit igång på allvar dominerades skogen av bestånd som var äldre än 200 år och innehöll gott om grova träd och stående döda träd. Skogsbränder var en återkommande störningsfaktor. Bränderna dödade främst granar, lövträd och yngre tallar medan de större tallarna överlevde (Linder & Östlund 1998).

Bönderna i Västerbotten hade länge utnyttjat skogen till bl.a. vedtäkt, skogsbete, ämnesved och kolning men detta påverkade inte den totala skogstillgången i någon större utsträckning (Tirén 1937). Barktäkt, lövtäkt, ved- och nävertäkt påverkade skogen lokalt närmast byarna, men påverkan minskade gradvis med avståndet från byarna, och skogen på utmarkerna berördes i princip inte av avverkningarna (Östlund 1993). Först när pottaskebränning, tjärbränning, avverkning och sågning blev allmänna bondenäringar eller industrier började den egentliga exploateringen och i samband med detta började skogens karaktär förändras (Tirén 1937).

Degerfors socken var i princip opåverkad av sågverksrörelsen fram till 1800-talets början och år 1850 var ännu skogarna kring Degerfors relativt orörda. År 1851 fick Baggböle sågverk utökade privilegier längs Vindel- och Umeälven och i och med detta började exploateringen av skogarna i området. Avverkningarna var som störst under 1850-, 60- och 70-talen och i slutet av denna period hade avverkningarna nått långt in i de stora skogsområdena mellan älvdalarna (Tirén 1937).

JONAS ÅSTRÖM

Jonas Åström föddes i Vindel-Ånäset i Degerfors socken den första mars år 1825. Hans far hette Pehr Nilsson och hans mor Maria Greta Andersdotter. Jonas Åström hade tio syskon varav tre bröder. De äldre syskonen hette Anders (f. 1818), Anna Greta (f. 1820), Pehr (f. 1822) och Catharina Magdalena (f. 1823). De yngre syskonen hette Erik (f. 1827), Maria Kristina (f. 1829), Barbro Johanna (f. 1831), Brita Ulrika (f. 1833), Eva Carolina (f. 1836) och Elisabeth Sofia (f. 1838). Anders och Pehr bosatte sig på Rosinedal medan Jonas och Erik bosatte sig i Vindel-Ånäset (FAU, Husförhörlängder 1815–1860). Vindel-Ånäsets byalag anger i arbetet Vindel-Ånäsets historia (DAUM 1798) att Pehr Nilsson hade 12 barn. En förklaring till skillnaden kan vara att ett barn fötts utom äktenskapet.

Jonas Åström bodde hela sitt liv i Vindel-Ånäset där han försörjde sig som hemmansägare samt lant- och trävaruhandlare. Han gifte sig med Johanna Johansdotter Sjögren som var född i Lillträsk år 1833. Tillsammans fick de 13 barn. Första bar-

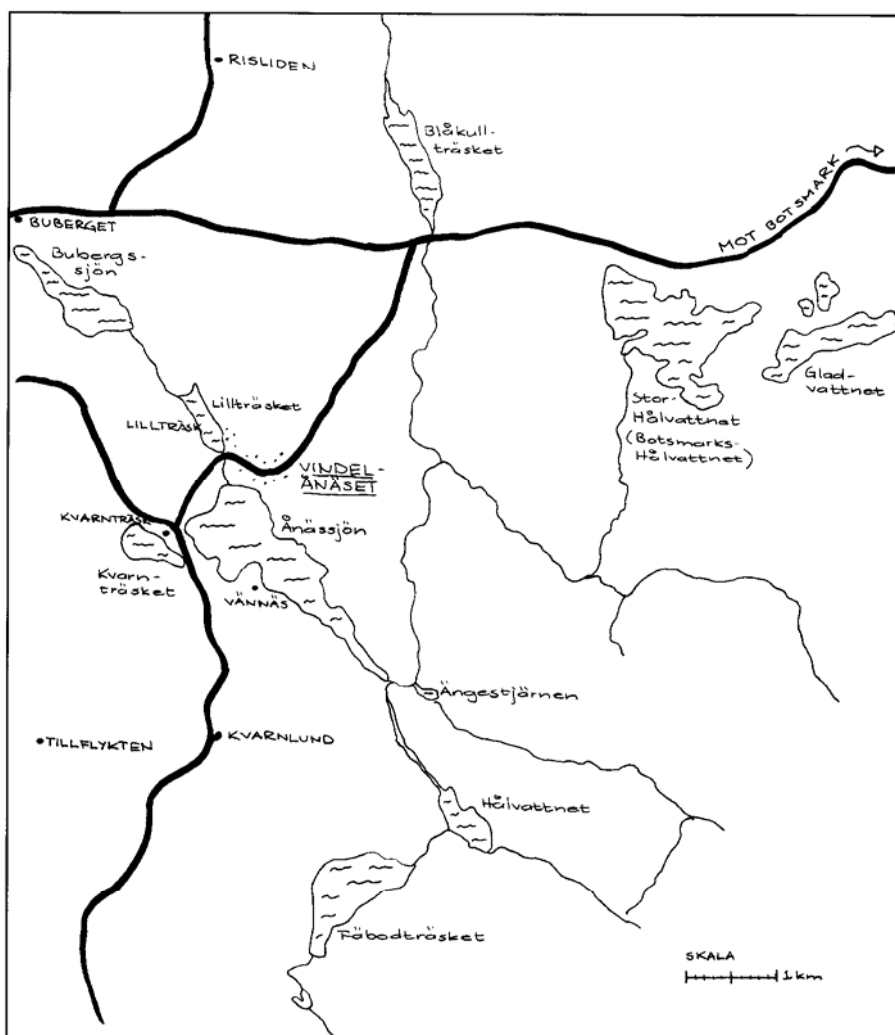
net, *Anna Carolina*, föddes 1855. Hon gifte sig senare med Johan Wilhelm Persson och flyttade till Lillträsk. Ett år senare föddes *Maria Sophia* som gifte sig med Carl Johan Jonsson och bosatte sig i Ytter-Åkulla. År 1858 föddes *Pehr* som gifte sig med Olivia Löfgren och flyttade till Ytter-Åkulla och år 1860 föddes *Catarina Magdalena*, kallad Carin, som gifte sig med Johan Jonsson och bosatte sig i Vännäs som låg på andra sidan Ånässljön. År 1863 föddes *Johanna Agneta* som gifte sig med Anders Fredrik Jonsson och bosatte sig i Vindel-Ånäset och år 1865 föddes *Anders* men han dog i lunginflammation år 1890, 24 år gammal. *Jonas Ambrosius* föddes 1868. Vid tjugo års ålder emigrerade han till USA och förblev ogift. År 1871 föddes tvillingarna *Hilda Corona* och *Johan*. Hilda Corona gifte sig med Johan Reinhold Andersson och Johan med Eva Johanna Eriksdotter och båda bosatte sig i Vindel-Ånäset. År 1873 föddes *Carl Donatus* som gifte sig med Ida Maria Eriksson, år 1875 *Matilda* som gifte sig med Johan Maximus Rehn, år 1877 *Oscar* som gifte sig med Alma Johanna Rönmark och år 1879 föddes *Alma* som gifte sig med Johan Eriksson. De fyra yngsta barnen bosatte sig alla i Vindel-Ånäset.

Figur 15. Dagboksförfattaren Jonas Åström (1825–1892). Foto: Gösta Florman, Stockholm. Fotoägare: Dagny Olofsson, Vindel-Ånäset. (Fotoarkivet, Västerbottens museum)

Figur 16. Jonas Åströms fru, Johanna Åström, född Johansdotter Sjögren (1833–1915). Foto: Hanna Lundborg, Umeå. Fotoägare: Dagny Olofsson, Vindel-Ånäset. (Fotoarkivet, Västerbottens museum)

År 1876 bodde fem av sönerna och fyra av döttrarna på gården varav en son och en dotter var över 14 år. I början av år 1884 bodde fem söner och fem döttrar på gården varav två av sönerna och två av döttrarna var äldre än 14 år. I slutet av samma år fanns fem söner och fyra döttrar kvar på gården. I början av år 1890 bodde fyra söner och tre döttrar på gården varav fyra av sönerna och två av döttrarna var äldre än 14 år och i slutet av samma år fanns tre söner och tre döttrar kvar på gården (FAU, Husförhörslängder 1866–1899).

Figur 17. Karta över Vindel-Ånäset med omnejd.

Under många år vistades Johan Ericsson i familjen. Han arbetade dels som dräng, bodbetjänt och skrivare, men även som medhjälpare vid tumning, flottning och skogsaffärer. Johan Ericsson uppskattades mycket för sitt arbete och tillsammans med Jonas Åströms barn togs han upp som arvtagare i bouppteckningen efter Jonas Åström. På gården fanns dessutom omkring två pigor och periodvis ytterligare drängar, dessutom arbetade i genomsnitt ett tiotal dagsverksarbetare på gården. Under sommaren hade gården många anställda, bl.a. getare som vaktade kreaturen i skogen, och översta våningen på logen hade våningssängar för de tillfälligt anställda.

Vindel-Ånäset ligger i Västerbottens inland omkring fem mil nordväst om Umeå. De första nybyggarna kom till trakten omkring år 1760 men de bosatte sig ungefär 1 km utanför den nuvarande byn. Nybyggarna förde en hård kamp för tillvaron, exempelvis kunde man endast skörda ofrusen säd 3 gånger under de första 32 åren (DAUM 1798). Nybyggarna flyttade därför till den nuvarande platsen för byn. Namnet Ånäset fick byn av det näs som bildas av Blåkullån och Rödån (DAUM 1798). Den största byn i socknen var Degerfors där sockenkyrkan låg och man bl.a. höll ting. Det tog vanligtvis 1 timme och 45 minuter att gå från Vindel-Ånäset till Degerfors. Med häst tog det två timmar både på sommarväg och vinterväg (DAUM 1798). Att det tog längre tid med häst berodde på att man inte använde samma väg som när man gick. Närmaste stora stad var Umeå.

Omkring 1860 bodde förutom Jonas Åström sex hemmansägare i Vindel-Ånäset. År 1862 genomfördes laga skifte på begäran av bröderna Jonas och Eric Åström. Efter skiftet ägde Jonas Åström knappt 300 ha mark varav drygt 250 ha var skogsmark, 7 ha åker, 12 ha odlingsmark och 28 ha äng. Marken var uppdelad på fyra skiften: "... ett skifte vid gården innefattande åker, äng, odlings och betesmark, ett skifte i Hägnaden och Wintervägsmyran, bestående av åker, odlingsmark, äng och skog, ett skifte vid Gambyn innehållande frostaktig åker, äng och skog samt ytterligare ett skifte i lägenheten Isklinten..." (Lantmäteriet, akt nr 565). År 1896, fyra år efter Jonas Åströms död, delades gården upp mellan tre av barnen och hemmanet bestod då av 372 ha mark varav 226 ha var skogsmark, 18 ha tomt och åker, 16 ha odlingsmark, 32 ha äng och 78 ha impediment (Lantmäteriet, akt nr 59).

Under 1860-talet började Jonas Åström att idka handel i Vindel-Ånäset. De enda handlare som fanns i socknen vid denna tidpunkt var Anders Åström (Jonas Åströms bror), J.A. Wikner och Jonas Högberg i Degerfors kyrkby samt Jonas Åström i Vindel-Ånäset (Bunte et al. 1982). Jonas Åström gjorde ett flertal längre resor, bl.a. till Stockholm, Uppsala och Gävle och år 1888 följde han sin son Jonas Ambrosius till Amerika och var borta i nästan tre månader.

Jonas Åström förde dagbok mellan åren 1868 och 1891, från det att han var 43 år tills han var 66 år. Jonas Åström avled den 28 februari år 1892. Dagen därpå skulle han ha fyllt 67 år. Jonas Åströms hustru, Johanna Johansdotter Sjögren, levde till den 5 oktober 1915 och blev därmed 72 år.

RESULTAT

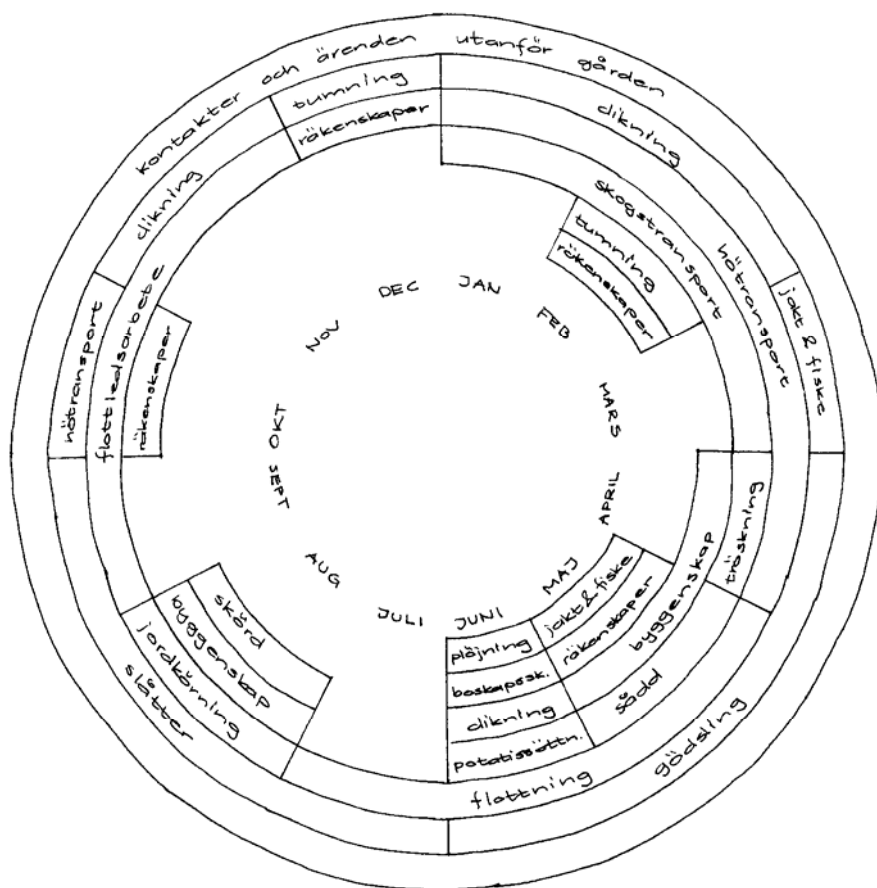
ARBETETS FÖRDELNING ÖVER ÅRET

Bondens år var starkt knutet till naturens årsrytm. Hela familjen deltog i arbetet på gården och varje hushållsmedlem hade sin speciella uppgift, även barnen (Abrahamsson 1993). Kvinnorna ansvarade för hushållet och ladugården och detta arbete var mer regelbundet över året än männens. Barn och gamla hjälpte till med lite av varje (Bunte et al. 1982).

Figur 18. Gaveln på Jonas Åströms ladugård. Foto: Lena Sandberg, april 2000.

Det faller sig naturligt att börja beskriva bondens år på senvintern/förvåren, dvs. under mars-april. Det var många arbeten som måste klaras av innan vårsådden påbörjades. Den gödsel man inte hunnit köra ut under vintern skulle köras ut på sista snöföret. Spånvirke till takspån samt vanligtvis även husbehovsvirke höggs under senvåren. Ett annat viktigt arbete var att skaffa ved till kommande vinter. Vanligtvis höggs vedlassen och kördes hem till gården i form av s.k. långved och sågades och klövs hemma på gården före "våranna" (= vårbruket) när snöföret var slut. Gärdesgårdarna måste även ses över och lagas innan kreaturen kunde släppas ut (Westerlund 1973).

Figur 19. Hur Jonas Åströms arbete fördelade sig över året. Figuren är en sammanställning av åren 1876, 1884 och 1890.

Vårbruket började så fort tjälen släppt och marken torkat upp. Ju förr man fick säden i jorden desto tidigare kunde man skörda på hösten. Gödseln som körts ut på tegarna under vintern spreds ut och plöjdes ner. Säden såddes i slutet av maj eller i början av juni. I god tid före vårbruket hade man tagit fram sättpotatis för att förgro den. Jorden måste vara väl uppvärmd vid potatissättningen och potatisen sattes därför i slutet av våranan. Sist såddes hampa och lin. Oftast var vårbruket avslutat innan korna släpptes ut på bete. Efter vårbruket följde lövtäkt. Löv samlades in i kärvar som hässjades eller samlades i lador (Westerlund 1973). Arbetet med lövtäkt pågick under hela sommaren och sköttes främst av kvinnor och barn (Slotte 1999).

Slåttern började vanligtvis i mitten av juli. Männen slog med lie medan kvinnorna räfsade ihop det avhuggna gräset. Spannmålen var mogna i augusti och då avbröts ofta allt slätterarbete för att hinna få in säden innan första nattfrosten. Slutligen togs potatisen upp och lagrades i jordkällaren. Under senhösten ägnade männen sig åt höstplöjning och annat jordbruksarbete. Därefter följde tröskningen som utfördes av männen samt de yngre kvinnorna (Westerlund 1973).

Under vintern inträdde en lugnare period som bl.a. användes till att tröska, transportera hö från ängslador och tillverka och reparera kläder och redskap. Vinterhalvåret ägnades dessutom åt arbete med avsaluprodukter, t.ex. tjära, och till arbete mot lön, bl.a. i skogen (Bunte et al. 1982). Att binäringar var vanliga bland bondehus-hållen berodde till stor del på att de kunde förläggas till de tidpunkter på året då det var minst att göra inom jordbruket.

Hur Jonas Åströms arbete fördelade sig över året visas i figur 19. Figuren är en sammanställning av åren 1876, 1884 och 1890. Vårmånaderna maj och juni ägnas åt dikning, plöjning, gödsling, sädd, potatissättning, fiske och flottning. Under sommaren sker främst flottning och slätter men även jordkörning och husbyggnation. Under augusti månad går dessutom en hel del tid åt till skördearbete. Höstmånaderna september till november ägnas till viss del åt slätter men främst åt flottledsarbete, hötransport och dikning. Under vintern sker skogsarbete såsom tumning av timmer, vedhuggning och transport av ved, timmer och spångran. Dessutom hämtas hö från ängsladorna och de diken som dikats under hösten mäts. Mars och april ägnas förutom åt hötransport och skogsarbete åt jakt och fiske, tröskning, gödsling och byggenkap. Arbetet med räkenskaper är relativt jämt utspritt över året och kontakter och ärenden utanför gården förekommer under årets alla månader.

JONAS ÅSTRÖMS ARBETE

BYGGENSKAP

I Västerbotten förekom under 1800-talet gårdar av nordsvensk typ där flera fristående byggnader med olika funktioner låg grupperade i tre eller fyra längor kring ett gräsbevuxet gårdstun. Ofta fanns två bostadshus på gården, en mangårdsbyggnad och en bagarstuga/sommarstuga. Till gården hörde också jordkällare och en ladugårdslänga som inrymde bl.a. fähus, stall, vagnslider och hölada. Logen och en eller flera bodar låg i närheten av gården medan rökbastu, salpeterlada och smedja placerades en bit bort, om de fanns, på grund av brandrisken. Denna gårdstyp var mest typisk i kusttrakterna och mindre utpräglad längre in i landet (Karlsson 1996).

Den vanligaste mangårdsbyggnaden på större gårdar under 1800-talet var parstugan, eller åttaknutsbyggnaden. Parstugan är den byggnadstyp som vi idag brukar kalla "Västerbottensgård". I slutet av 1800-talet var det vanligt att boningshuset byggdes på med en halv våning och försågs med ett utbyggt trapphus. Små fönster sattes in i övervåningen och huset brädfodrades och rödmålades (Karlsson 1996). I dagboken nämner Jonas Åström tre olika rum; köket, salen och kammaren, vilket tyder på att boningshuset var byggt som en parstuga. Ett foto över Jonas Åströms

hem, taget 1915, visar en påbyggd parstuga som försetts med små fönster och påbyggt trapphus. Huset kan vara påbyggt efter Jonas Åströms tid, men Jonas Åström var tidig med att ta till sig nya idéer och huset kan därför mycket väl blivit tillbyggt redan under hans levnad. År 1878 skriver Jonas Åström dessutom att mangårdsbyggnaden rödmålades. Det går inte att avgöra exakt vilka byggnader som finns på gården men Jonas Åström nämner boningshuset, ett antal logar, backfåhuset, fårhuset, potatiskällaren, salpetersladan samt "bodarna". Dessutom nämns minst 13 lador men dessa låg utspridda på slättermarkerna.

Figur 20. Foto över Jonas Åströms hem, taget år 2000. Mangårdsbyggnaden nyuppfördes i början på 1900-talet. Byggnaden till höger inrymde ladugård och loge. Foto: Lena Sandberg, april 2000.

Kategorin byggenskap har delats in i husunderhåll och nybyggnationer. Husunderhåll har i sin tur delats upp i anskaffning av råmaterial och underhåll/ombyggnad. Jonas Åström ägnar mycket lite tid till byggnationer, endast tre till fyra dagsverken per år. Största delen av tiden går åt till husunderhåll medan mindre än ett dagsverke per år ägnas åt nybyggnationer. År 1876 ägnas fyra dagsverken åt husunderhåll. Detta år anskaffar inte Jonas Åström något råmaterial utan ägnar sig endast åt underhåll och ombyggnad. År 1884 ägnar Jonas Åström fyra dagsverken åt husunderhåll varav ett tillbringas med anskaffning av råmaterial och tre med underhåll och ombyggnad. Den dag som Jonas Åström anskaffar råmaterial drar han ladutimmar. År 1890 ägnas 2,5 dagsverken åt husunderhåll varav ett halvt ägnas åt anskaffning av råmaterial och två åt underhåll och ombyggnad. Den dag som Jonas Åström an-

skaffar råmaterial skriver han att han bestyr huggning av ladutimmer. Exempel på underhållsarbeten under de tre åren är: "lagade salsfönster", "satte in innanfönster i kammaren och köket" samt "rev logtak". I april år 1876 skriver Jonas Åström "Arbetade att bortrensa snön ur vindarna, somliga ställen 3-6 tum tjock snö indriven genom taken, väggar och fönster." Tre dagar tidigare har han noterat "... började att blåsa nordost så förfärligt hårt och snöade litet och allt det som snöade drevs igenom väggar och tak och förstörde det som var inomhus." De nybyggnadsarbeten som Jonas Åström utförde under de tre åren var "täckte den nya ladan" och "uppreste nyladan".

Att Jonas Åström endast ägnar tre till fyra dagsverken per år åt byggnationer betyder inte att husunderhåll och nybyggnationer inte förekom på gården. Det var snarare en typ av arbete som utfördes av andra på gården samt dagsverksarbetare. Dessutom hyrde Jonas Åström in hantverkare till vissa moment. I september 1884 har han till exempel hjälp av en kakelugnsmakare som tillsammans med svärsonen Anders Fredrik Jonsson lägger grunden till en kakelugn i Backsalen och i september år 1890 noteras att "Målaren Tegström strök på köksgolvet andra gången".

I maj månad 1876 renoveras en av logarna, den så kallade Backhemslogen. Jonas Åström skriver följande angående logen: "Den var uppsatt ny på år 1831 av Olof Jonsson med runt tak täckt med näver och har legat där i 45 år. Nu påtimras den och röstas om och täcks med skuren spån." I juni år 1884 tillbringas svärsonen Anders Fredrik Jonsson två dagar med att lägga om golvet i kökskammaren och i slutet av oktober samma år rivs Backfähuset för att ge plats åt ett nytt. Husen var i behov av kontinuerligt underhållsarbete. I juli år 1890 noteras att "A.F. Jonsson och Carl Persson bröto upp salsgolvet på Backen förty sjuken hade frätit upp det och golvåsarna med." Samma år rivs spåntaket bort på boningshuset för att ersättas av papp med asfalttjära.

JORDBEARBETNING

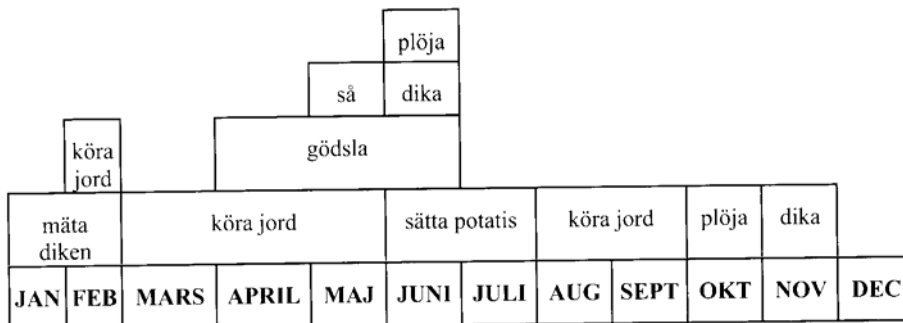
Under 1800-talet stimulerade staten det norrländska jordbruket genom att ge statsbidrag till dikningsprojekt. Projekten hade två syften, dels att minska frostläntheten och dels att utvidga åkermarken. Frostläntheten minskades genom att stora huvuddiken grävdes upp för att leda bort vatten från myrar och andra vattensjuka marker. När nyodling blev aktuell kunde bönderna fortsätta utdikningarna genom att ansluta diken till dessa huvuddiken. Utöver de statsunderstödda dikningarna utförde många bönder själva stora dikningsarbeten utan statliga bidrag (Bunte et al. 1982). År 1827 kom en förordning om Laga skifte. Med skiftesreformen följde ett ökat behov av stora sammanhängande ytor och täckdikning med tegelrör infördes. Arbetet med Laga skiftet pågick under hela 1800-talet och slutfördes inte förrän i början av 1900-talet på många platser i Västerbotten (Karlsson 1996).

Det vanligaste sädeslaget i Västerbotten under 1800-talet var korn. Råg, havre och sommarvete förekom tillfälligt medan hampa, lin och potatis odlades mer allmänt. Den tekniska utvecklingen inom jordbruket dröjde till 1800-talets slut då jordbearbetningen effektiviserades genom förbättrade järnplogar och harvar. Även sådden, slåttern och tröskningen förenklades med olika maskiner och inom skördearbe-

tet fick lien ersätta skäran (Hallinder 1994). Den norrländska bonden hade mycket att vinna på att jordbruksarbetet utfördes snabbt. Under den korta sommaren måste många arbetsuppgifter utföras och därför insåg jordbrukarna lätt fördelen med en maskin som gav tidsvinst. Kostnaden för investeringarna löstes ofta genom kollektiva inköp. De jordbrukare som var först med att investera i nya redskap bodde huvudsakligen i Vindel-Ånäset, Tväråträsk och Degerfors, och Jonas Åström var en av de jordägare i socknen som var först att acceptera nya idéer (Bunte et al. 1982).

Till jordbearbetning räknas dikning, gödsling, plöjning och jordkörning men även sådd och potatissättning. En av de viktigaste sysslorna i Västerbotten på den här tiden var dikningen (Karlsson 1996). Dikning utfördes dels för att utvidga åkermarken och minska frostläntheten och dels för att bygga dammängar och översilningsängar i syfte att öka fodertillgången.

De olika arbetsmomenten inom jordbearbetning avlöste varandra under årets gång. I figur 21 visas en översikt över hur arbetsmomenten fördelade sig över året. Gödseln kördes ut på åkrarna medan det fortfarande var snöföre och spreds ut och plöjdes ner då det var tid att så, vilket inträffade i slutet av maj och början av juni. Det gällde att få ner säden i jorden så fort som möjligt efter det att tjälen gått ur jorden för att öka chansen att hinna få in skörden innan första nattfrosten. Den 31 maj år 1884 skriver Jonas Åström "Sädesanden pågår rätt livligt, ehuru bergen på norra sidan äro halft betäckta med snö. Jorden som är alldeles tidig torkar ovanligt fort så att det står rök och damm då man plöjer. I veckan är utsått 45 kg god och fröbar säd." Då all säd var färdigsådd och potatisen satt i jorden övergick man till att köra trädesjord samt utföra småarbeten som att gräva potatisen och rensa ogräs. Ogrärensning var ett arbete som kunde överlåtas på barnen. Den 12 juli år 1884 noteras: "Anders, Joh Aug Ekström och Johan Em' gräver på potatisen. Barnen plockar ogräs." Under hösten vidtog höstplöjning, dikning samt arbete med att plocka och köra bort sten.

Figur 21. Arbetsuppgifter inom momentet jordbearbetning som utfördes av Jonas Åström samt hur dessa fördelade sig över året.

År 1876 ägnar Jonas Åström 14 dagar åt jordbearbetning, 1884 sju dagar och 1890 endast en dag. 1876 fördelar sig arbetet på dikning (5,5 dv), gödsling (4 dv), jordkörning (2 dv), plöjning (1,5 dv), sådd (0,5 dv) och potatissättning (0,5 dv). Jonas Åström ägnar mest tid åt dikning, vilket inte är så konstigt med tanke på dikningens betydelse i Västerbotten vid den här tiden. Han utför dock inte själva grävningens arbetet utan anställer arbetare för detta ändamål. Själv mäter och synar Jonas Åström de grävda dikena troligtvis främst för att kunna betala arbetarna som ofta jobbade på ackord.

År 1884 fördelar sig arbetet på jordkörning (5,5 dv), plöjning (1 dv) och övrigt (0,5 dv). De dagar Jonas sysslar med jorddragning år 1876 kör han jord själv, men år 1884 har han anställt arbetare för ändamålet och synar istället hur mycket de presterat. I april år 1884 skriver Jonas Åström "Jag var ut på flyttuvan att uppräknat jordlass neddragna av Per Emanuelsson. 600 lass á 10 öre lasset, 60 kr." Den dag som Jonas Åström sysslar med jordbearbetning år 1890 ägnar han åt att så.

Trots att Jonas Åström ägnar mindre och mindre tid till jordbearbetning så minskar inte detta arbetsmoment utan tycks snarare öka. År 1890 nämns täckdikning vid ett flertal tillfällen och detta år ägnas mycket tid till detta arbetsmoment. Dikningen utförs i huvudsak av anställda arbetare och i september detta år skriver Jonas Åström "Carl, E Öberg, Jon Emanuelsson arbetade med att igenlägga ett löndike på Backskiftet. Ackordskarlarerna Walfred och Olof Jacobsson lade igen sitt dike". I Oktober samma år noteras "Öberg dikade eller rensade 100 famnar diken på Östra skiftet á 4 öre famnen."

Jonas Åström odlade korn, råg och havre, men korn var huvudsädeslaget. Höstråg nämns vid ett flertal tillfällen, men det är oklart om man även odlade sommarråg. Jonas Åström nämner varken sådd eller skörd av lin, men han spinner lin vid ett tillfälle. Då linodling var mycket vanligt i Västerbotten vid den här tiden odlades det troligtvis på gården varje år trots att Jonas Åström inte nämner det i dagboken. En anledning till att det inte har noterats kan vara att det var ett kvinnoarbete så att Jonas Åström inte lade märke till när det utfördes eller inte brydde sig om att notera det.

Jonas Åström använde sig av konstgödsel åtminstone till några av åkrarna. I juni 1876 skriver han: "På tegen vid Stenhagen gödes med benmjöl nedre hälften, den övre med superfosfat" och år 1890 noteras: "Carl Donatus till Degerfors efter 3 säckar gödsel."

SKÖRD OCH TRÖSKNING

På Jonas Åströms tid skördades säden med handskära. Den säd som skördats under en dag skylades tillfälligt för att skyddas mot nattkylan. I dessa tillfälliga skylar kunde även säden mogna något och halmen börja torka (Hallinder 1994). När säden skördats följde torkningen. I slutet av 1700-talet började storhässjor användas för torkning av säd i Norrland. I en rätt placerad storhässja kunde höstsolen förlänga sädens mognadstid, något som var viktigt i den här delen av landet. Två typer av hässjor dominerade, dels en enkel utan tak och dels en bredare med tak. Den med tak var vanligast i Västerbotten (Karlsson 1996).

Då säden torkats skulle den tröskas. Under 1800-talet användes tröskbultar för att frigöra sädeskornen, men vid seklets slut började man använda tröskverk som från början drogs för hand (Karlsson 1996). Den tröskade säden rensades från halm och agnar genom att "kastas" ut över loggolvet. Agnarna som var lättast hamnade närmast och säden som var tyngst längst bort.

Jonas Åström ägnar mellan sex och åtta dagsverken per år åt skörd och tröskning och största delen av tiden går åt till skördearbete. Till skördearbetet räknas dels själva skörden och dels skylning, hässjning och ladning. Även transport av årsväxt och uppsättning av hässjstänger har räknats till skördearbete. År 1876 ägnas 8 dagsverken åt skörd och tröskning, varav 7 dagsverken ägnas åt skörd och ett dagsverke åt att "gradera kör- och åkerredskap jämte den kvarliggande spannmålen". År 1884 lägger Jonas Åström ner sju dagsverken på skörd och tröskning, varav 5,5 dagsverken ägnas åt skörd, ett halvt åt tröskning och ett dagsverke åt att skåda åkrar. År 1890 tillbringas sex dagsverken med skörd- och tröskningsarbete, varav fyra dagsverken ägnas åt skörd och ett dagsverke vardera åt att tröska och ta upp potatis.

Jonas Åström äger redan år 1876 en tröskmaskin, för den 13 april skriver han att "Gossana tröskade med maskin." Det tycks också som om han lånar ut tröskverket till granngårdarna, eventuellt mot någon form av ersättning, ty i november år 1890 noteras: "Johan på Borås att tröska jämte maskin" och "Johan gick till Hägnäs med tröskverket att tröska."

Figur 22. Familjen Karl Åström i slätterarbete på hemmanet 2:3 i Vindel-Ånäset. Året är 1923. Fotoägare: Dagny Olofsson, Vindel-Ånäset. (Fotoarkivet, Västerbotens museum)

Jonas Åström har mycket noggrann kontroll över hur mycket spannmål som produceras på gården. Den 30 augusti 1876 noterar han att skörden uppgår till 200 skrindor vallhö, 27 skrindor vallhö och ängeshö i Wännäs. 50 tunnor potatis á 4k samt 71 tunnor korn och värderar det till 6180 kronor. Några dagar senare noterar han "Vi hade ute 179 skylar och det var föregående att det skulle regna på dem."

Säden maldes vid minst tre olika kvarnar; Ånåskvarnen, Degerforsvarnen och Kvarnträskvarnen. Eftersom Jonas Åström oftast inte anger vid vilken kvarn säden maldes har alla kvarnresor räknats till "Kontakter och ärenden utanför gården". I september år 1884 skriver Jonas Åström "Jag hackade kvarn i Qvarnträsk och 12 kubikfot korn maldes." År 1890 är det oftast svågern Anders Fredrik Jonsson som sköter kvarnen. Vid ett tillfälle har han sällskap av Oscar Åström och Jonas Åström noterar att de reser till Degerfors med två hästar och åtta tunnor korn och mal det till en kostnad av 6 kr och 50 öre. I november 1890 skriver dock Jonas Åström att han sköter kvarnen själv tillsammans med Oscar. Vid det tillfälle som Ånåskvarnen omtalas sker malningen i slutet av april. Degerfors och Kvarnträsk nämns däremot på hösten. Ånåskvarnen låg vid ett litet vattendrag som var beroende av vårfloden för att kvarnen skulle gå att driva. Degerforsvarnen låg däremot vid Vindelälven och där fanns troligtvis tillräckligt med vatten året runt.

Första dagen som skördearbete nämns år 1876 är den 10 augusti och år 1884 den 15 augusti. År 1890 skriver Jonas Åström uttryckligen den 18 augusti: "Skördeanden börjar på Tegelugnslägda." Alla tre åren pågår skördearbetet en bit in i september. Tröskningen var inte lika tidsbunden utan kunde utföras när som helst under året.

Nattfrosterna kom tidigt, ibland redan i juli och det gällde att få in säden innan den skadats av frosten. År 1876 kom den första nattfrosterna den 27 juli och Jonas Åström skriver "Rimfrost på våra åkrar, dock ej att det skadade någon säd". Den 15 augusti 1884 noteras "Tjock is på marken. Potatislanderna avsvarta och åkerfälten är nog litet skadade där säden ligger".

År 1876 var ett bra år ur skördesynpunkt. Jonas Åström skriver den 19 augusti "Utmärkt vacker kornskörd" och den 28 augusti "Där var det en härlig årsväxt, dock litet fruset." Något sämre var det år 1884 när åkrarna och potatislanderna skadades av frost. Den 15 augusti skriver Jonas Åström "Skördade en teg... Den var mycket grön dock säd om den ej var frusen" och den 23 augusti "Att skära på Backskiftet, där var åkern delvis frusen och delvis frisk." Ett sätt att undvika frosten var att lägga åkrarna på uddar ute i sjöar och utnyttja värmen från vattnet. Ett tecken på att det fungerade ser vi den 6 september samma år när Jonas Åström skriver "Skar kornsäd på Hälludden. Det var alldeles ofruset och ganska vackert." Den sista augusti år 1884 sammanfattar Jonas Åström sommaren som gått: "Den förflutna sommaren har varit torr och varma dagar och kalla nätter. Åkrarna fick livlig växtkraft av det regn som föll senare delen av juli och har gått sakta med att mata eller mogna för att det blev alldeles för torrt i augusti så att skörden är mycket ojämn. En del blått, rudigt, gult, grönt, halvfruset, klämt av kylan och en del helfruset, dock ganska bra halm. Om Gud giver god torka så får kreaturen ett gått år och människan ett medelmåttigt år."

Den 31 augusti år 1890 skriver Jonas Åström "På morgonen rimfrost över marken. Nu får vi ångra att vi inte skar flitigare igår." Sommaren sammanfattas med orden: "Årets kornskörd är i år vuxet ganska bra. Det som var sent sått är ännu inte

fullmoget, annars är det ett överdådigt gått år. Bra mycket hö och huvudutsädet korn är en av de bästa åren, så och den lilla del råg som är sådd är fullgod. Havre har växt, är medelmåttig, dock den är mycket sådd och således blir det mycket halm då. Potatis är nu frusen, lär den inte giva så stor avkastning och inte så goda som förli-den sommar.”

Jonas Åströms beskrivning av skördeutfallet sammanfaller inte riktigt med goda och dåliga skördeår i socknen som helhet. Jonas Åström tycks anse att 1876 var ett relativt gott år, 1884 ett medelmåttigt och 1890 ett gott år till skillnad från Bunte et al. som skriver att 1876 var ett relativt normalt år medan 1884 och 1890 var goda skördeår. Att Jonas Åström upplever 1876 som ett gott år kan förklaras av att Vin-del-Ånäset ofta klarade sig ifrån frost tack vare sitt höga läge i terrängen.

FODERTÄKT OCH BOSKAPSSKÖTSEL

Jordbruket i Västerbotten var under 1800-talet starkt inriktat på boskapsskötsel och eftersom vintern var lång gick mycket tid åt till att skaffa vinterfoder åt kreaturen. Vinterhö samlades på alla platser som gick att komma åt. På inägorna slogs hård- och sidvallsängar samt det gräs som växte längs väg- och åkerrenar, på åkerholmar och i skogsbyn. Hårdvallsängar var ängar som låg på fast moränmark och de gav ett mycket eftertraktat hö. Sidvallsängarna utgjordes av fuktiga svackor eller sluttningar. Utmarksslåttern var mycket viktig. Strandängar längs sjöar, raningar längs älvar och bäckar, samt myrar och andra våtmarker slogs. Raningsmarkerna gav ett näringsrikt hö eftersom växterna gödslades med slam vid de årliga översvämningarna. Eftersom ängarna låg spridda i förhållande till gården och transportförhållan-dena var bättre på vintern lagrades höet i lador på slätterplatsen och hämtades hem till gården med häst när snön kommit. Vid sidan om höslåttern var lövtäkten av mycket stor betydelse och på utmarkerna fällde man björkar eller repade löv direkt från träden (Karlsson 1996).

Ängsmarkerna inom byarna utgjordes fram till 1800-talets slut av självsådda val-lar som uppkom när åkermark som under några år utnyttjats för spannmålsodling fick självgro igen (Hallinder 1994). Vid seklets slut började dessa s.k. lindor att ersättas med vallar sådda med gräsfrö (Karlsson 1996).

Avkastningen från de naturliga ängsmarkerna minskade genom den årliga slåttern och man blev därför intresserad av att förbättra de naturliga ängsmarkerna samt för-vandla de onyttiga myrmarkerna till foderbärande slättermark (Häggström 1960). Under första hälften av 1800-talet utvecklades två metoder för att intensifiera ängs-bruket – översilning och överdämning.

Översilningstekniken användes på svagt sluttande myrmark och innebar att man med hjälp av dammar och bevattningskanaler ledde in vatten från åar, bäckar och sjöar och lät det svämma över myrar och andra gräsbeväxta marker (Häggström 1960). Vattnet förde med sig syre och näringsämnen som gynnade gräsväxten (Karlsson 1996). Översilning kunde även genomföras på vintern. Tjälbildningen minskade och växtsäsongen förlängdes genom att silvattnet bildade ett istäcke ovanpå myren. Uppskjutande ris och videsnår frös fast i istäcket och rycktes loss vid islossningen på våren. Istäcket tryckte dessutom ihop myren som därmed blev jäm-

nare och lättare att slå. En fördel med översilningsängarna var att man kunde slå myrarna varje år vilket var omöjligt på mark som översvämmats genom dämning, eftersom gödslingen inte blev tillräckligt effektiv (Hägström 1960).

Figur 23. Det som idag finns kvar av en av Jonas Åströms dammanläggningar, Ängstjärnsdammen. Fotot är taget uppifrån en av vallarna. Foto: Lena Sandberg, april 2000.

Den andra metoden i det intensiva ängsbruket var överdämningen. Genom att dämna avloppet från en sjö kunde sjöns vattenyta höjas och man fick ett bälte av slättermark runt sjön. Genom att bygga en damm i en bäck eller en å skapades slåt-

termark ovanför dammen (Häggström 1960). På hösten stängdes dammluckorna och myrarna ovanför dammen översvämmades. Luckorna stängdes helt då isen lagt sig och det på nyo uppdämda vattnet höjde istäcket som sedan drog med sig ris och sly. På vårvintern öppnades luckorna så att vattnet under isen kunde rinna undan och så att istäcket kunde plana ut ojämnheter. Marken fick sedan ligga översvämmad till midsommar då vattnet släpptes på så att ången kunde torka upp (Karlsson 1996).

Boskapsskötseln var en mycket viktig del av den agrara ekonomin i Norrland under 1800-talet. Inägomarken nyttjades främst för åker- och ängsbruk och stängslades in för att hålla djuren borta. Boskapen var därför hänvisade till skogen under sommarhalvåret och vallades av getare som såg till att de betade på rätt ställen och skyddade dem mot rovdjur (Karlsson 1996). Fåren släpptes fritt i skogen där de fick gå och beta hela sommaren utan tillsyn (Westerlund 1973). Kvinnorna ansvarade för djuren i ladugården bortsett från skötseln av hästarna som var männens arbete (Larsson et al. 1997).

Under de tre studerade åren ägnade Jonas Åström mellan 26,5 och 49,5 dagar åt fodertäkt och boskapsskötsel (se tabell 1). Största delen av tiden gick åt till fodertäkt och endast en eller ett par dagar ägnades åt boskapsskötsel. Fodertäkten delas in i slåtter, transport från ängslador och dammarbete. Till slåtter räknas förutom att slå även att hässa, lada och röra upp hö. År 1876 och 1884 ägnas huvuddelen av tiden åt slåtter och högst tre dagar till transport respektive dammarbete. År 1890 upptar däremot dammarbetet största delen av tiden, hela 31 dagsverken, medan endast 9,5 dagsverken ägnas åt slåtter. När Jonas Åström ägnar sig åt dammarbete inspekterar han ofta vattenhöjden i dammarna eller öppnar och stänger dammluckor allt eftersom vattenståndet förändras. Exempel på övriga arbetsuppgifter är: räknade kvarvarande hö i ängsladorna, gjorde hässjestolpar, synade ängslador, förde torv och lade ut spänger. De dagar Jonas Åström sysslar med boskapsskötsel släpper han ut djuren på bete, letar bortsprungna kor eller ser efter hur getaren skött korna.

Tabell 1. Antal dagsverken som Jonas Åström ägnade åt fodertäkt och boskapsskötsel under åren 1876, 1884 och 1890.

	1876	1884	1890
Fodertäkt	25,5	25,5	48,5
Slåtter	20,5	21	9,5
Transport från ängslador	3	-	3
Dammarbete	1	2,5	31
Övrigt	1	2	5
Boskapsskötsel	1	1	1
Totalt	26,5	26,5	49,5

Dammarbete nämns inte så ofta över huvud taget, varken år 1876 eller år 1884. År 1890 upptar det däremot en stor del av Jonas Åströms tid. Möjligtvis beror det på att fler dammar byggts under åren, men detta är inte så sannolikt eftersom vallodlingen utökats betydligt under samma tid. Troligare är att arbetet med att syna dammar under tidigare år utfördes som en bisyssla på väg till eller ifrån dagens arbete och därför inte noteras i dagboken. År 1890 har Jonas Åström hunnit bli 65 år gammal. Arbetet med att syna dammar är inte så arbetskrävande och har kanske därför blivit dagens huvudsyssla som noteras i dagboken medan det tyngre arbetet övertagits av andra på gården.

Jonas Åström hade minst 13 lador utspridda på slåttermarkerna. Eftersom ladorna ofta låg ute på myrar och dammängar påverkades transportförhållandena förutom av snön även av tidpunkten för isläggningen. Den 12 november 1890 noterar Jonas Åström "Vi förde hö från Dammrödningen... Isen bar hästen så vi behövde inte dra själva." Transporten av hö sker under hela vinterhalvåret och sköts ofta av "gossarna" på gården.

Figur 24. En av Jonas Åströms ängslador. Foto: Lena Sandberg, april 2000.

Ladorna måste ses över och repareras med jämna mellanrum, eftersom de ofta förstördes av isen och vattnet på dammängarna. Vattenståndet i dammar och på dammängar samt dammluckor måste också bevakas och justeras. I januari 1890 noteras

”Jag rände till Änges- och Ängstjärnsdammen för att efterse om vattenhöjden hade stigit av den snö som fallit på isarna” och i mars år 1884 ”Sedan rände jag och såg efter ladorna på Dammänget hur isen när vattnet var undanfallen hade behandlat ladorna.”

På Jonas Åströms gård odlas vallgräs redan 1876 och andelen vall tycks öka med tiden. 1876 slås vallgräs på omkring 4 platser och år 1890 nämns minst 12 platser med odlad vall. Åren 1876 och 1884 började slåttern i mitten av juli och avslutades den 17 augusti respektive i början av september. År 1890 startade slätterarbetet den 9 juli och pågick till den 16 augusti då Jonas Åström skriver ”... slut på våran slåt-tand med undantag av oladade hässjor”. Under slätterperioden var arbetsdagen lång och arbetet började redan tidigt på morgonen. Vid ett tillfälle skriver Jonas Åström till exempel att ”Holmen” slogs före frukost. Vid slätterarbetet deltog i princip all arbetskraft på gården, både kvinnor och män. Vid några tillfällen anger Jonas Åström hur många som deltog i arbetet. I augusti 1884 skriver han ”... vi voro 9 män och 6 kvinnor” och den 8 augusti 1890 noteras ”10 lejda arbetare på ängset utom gårdsfolket som ock var 10 personer, således 20 personer.” Eventuellt var det fler lejda arbetare än vanligt vid det senare tillfället eftersom man troligtvis låg efter med slätterarbetet till följd av att sonen Anders dog den 31 juli detta år. Under Anders sjukdomstid var familjen sysselsatt med att sköta och vaka över sonen och Jonas Åström noterar i dagboken att ”De få slättare vi har...” slår vallgräs.

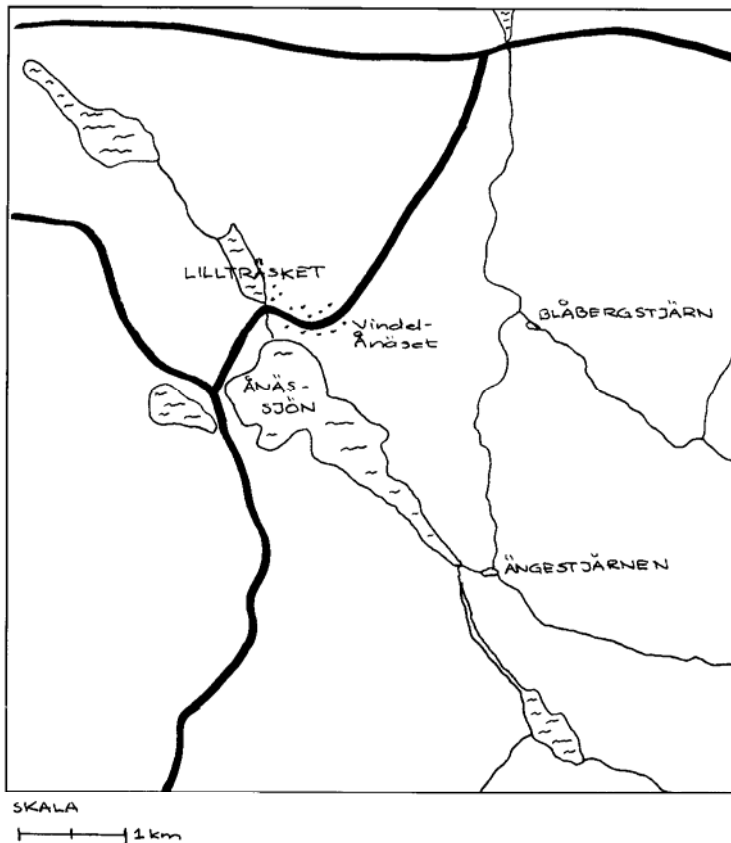
Korna släpptes ut på bete i mitten eller under senare delen av juni. År 1876 lämnade kreaturen ladugården den 14 juni och 1884 den 23 juni. År 1890 släpptes korna ut på bete den 16 juni och gick ute till den 2 oktober då de åter installerades i ladu-gården. År 1884 skriver Jonas Åström att han har 3 hästar – Olle, Ståmpen och Wresken, 16 kor, 7 ungnöt och 41 får. Ibland nämner Jonas Åström vilken av häs-tarna som används i arbetet, exempelvis ”Förde hö med Ståmpen” eller ”Timmer fördes med hästen Olle”.

JAKT OCH FISKE

Jakten och fisket var under 1800-talet av mycket stor betydelse för landsbygds-befolkningen i norra Sverige (Forsell & Kellgren 1994, Ekman 1983). Ekonomiskt sett var vildrenen, älgen, sjöfåglarna och hönsfåglarna de viktigaste djuren. Ända in på 1900-talet användes uråldriga fångstmetoder som exempelvis flak, giller, saxar, snaror och stockar (Forsell & Kellgren 1994). Jakten var koncentrerad till höst, vin-ter och tidig vår, då snön gjorde det svårt för djuren att ta sig fram. Snön tvingade djuren att använda gemensamt upptrampade stigar vilket gjorde det lätt för jägarna att upptäcka dem (Ekman 1983).

Under senvintern snarades orrar som samlats på sina spelplatser och tjädrar och ripor sköts eller gillrades på sina lekplatser. Gädda och abborre fångades i mjärdar eller ryssjor och harren fångades med nät. Under och efter islossningen ägnade man sig åt notdragning och i fjällsjöarna lades långrev för att fånga röding. Notfisket fortsatte under sommaren, men fisket med nät fungerade inte under de ljusa som-marnätterna eftersom fisken såg näten. Gädda och abborre gick däremot att fånga på ståndkrokar inne vid stränderna (Ekman 1983).

Under hösten var det tillräckligt mörkt för att man skulle kunna fiska med nät. Höstfisket var det mest lönande fisket på hela året och man saltade in fisk för vinterbehov. På hösten fångades även järpe och övriga skogsfåglar. Fångsten med snaror började i september då ungfågarna var fullvuxna och fångsten kunde frysas i kylan. Höstfångsten fortsatte tills djup snö fallit och avlöstes av rippillringen. Fångstredskapen för tjäder och orre var då inte lika effektiva eftersom den djupa snön drev upp fåglarna från marken. Riporna håller sig däremot kvar på marken hela vintern (Ekman 1983).

Figur 25. Karta över de platser där Jonas Åström nämner att han fiskar.

Under 1876 och 1884 nämner Jonas Åström endast fiske i dagboken men 1890 nämns även jakt och då har snaror satts ut. Det är mycket svårt att beräkna hur lång tid som gick åt till jakt och fiske eftersom det var ett arbete som utfördes under korta

stunder mellan andra arbetsuppgifter samt under morgnar och kvällar. Jakt och fiske verkar dock efterhand ha tagit mer och mer tid i anspråk. År 1876 ägnades ett dagsverke åt detta arbete, år 1884 nio dagsverken och år 1890 hela 12,5 dagsverken. De två första åren ägnar sig Jonas Åström enbart åt fiske, men år 1890 tillbringas även fyra dagar med jakt.

De fiskemetoder som används är främst ryssja och nät men även notdragning, fiske med långrev samt fiske med drag förekommer. Vid ett par tillfällen noteras att sonen Jonas metar. Den fiskart som oftast nämns är gädda. Några gånger nämns lake och abborre och vid ett tillfälle skriver Jonas Åström att sonen Jonas metade rud (bäcköring). Oftast noteras inte var fisket sker, men de platser som nämns är sjön, Blåbergstjärn, Lillträsket och ån vid Ängesdammet.

Jonas Åström har sällskap under fisket vid 1/3 av tillfällena och oftast är det Johan Ericsson eller någon av sönerna som följer med. Vid ett tillfälle har han sällskap av dottern Catarina. Oftast innehåller fiskeredskapen fisk då de vittjas, allt från en eller ett par fiskar upp till 18 kilo beroende på fiskemetod. I maj 1890 skriver Jonas Åström "Vittjade fiskenät, fick 18 kilo vackra gäddor, 8–10 skålpund de största. Det var en tung börda i så dåligt före att bära för en 65 år gammal man ifrån Bastustranden hit till Änäsby."

De djur som snaras är hare, tjäder, orre och ripa. Vid ett tillfälle nämns dock att sonen Oscar sköt en järpe. Det är endast i enstaka fall som de utsatta snarorna är tomma då de vittjas och vid ett av dessa tillfällen noteras att "Räven har ätit upp alla harar..." Jakten sker under vinterhalvåret, dvs. från oktober till mars, medan fisket påbörjas i april och pågår till augusti/september. Den mest intensiva fiskeperioden är under april och maj, och fisket upphör nästan när flottningsperioden och "sädesanna" börjar.

Att jakten och fisket ökar kan bero på att det var ett arbete som inte krävde att man var fullt frisk och som därmed kanske ofta utfördes av äldre. Vid ett tillfälle nämner Jonas Åström att han bygger en not, men annars är det främst Lars Löfgren som lagar och tillverkar fiskeredskap. Efter en längre sjukperiod år 1884 nämner Jonas Åström att han rensar fisk. Detta borde ha varit ett kvinnogöra, men kanske var Jonas Åström så trött på att sitta sysslolös att han föredrog detta arbete framför att inte göra någonting alls.

Arbetet med båtar har inte räknats in i fisket, eftersom båtarna troligtvis användes även till andra arbetsuppgifter, bl.a. till flottning. De få gånger som arbete med båtar nämns skriver Jonas Åström att han tjärar båtar eller drar båtar i Änässjön. Tidsåtgången för detta redovisas under rubriken "övrigt".

SKOGSBRUK

Skogen var en viktig resurs som utnyttjades på många olika sätt. Ur skogen hämtades bl.a. virke till byggnader, ämnesved till bruksföremål, brännved och gärdsel. Skogen gav även möjlighet till extrainkomster genom salpetersjudning, pottaskebehandling, tjärbränning, kolning, flottning samt leverans av sågverksprodukter.

Figur 26. Flottning i Umeälven. Ängesbäckens flottled 31 maj 1951. (Flottningsarkivet, Folkrorelsearkivet i Västerbotten)

Flottningen kom igång i slutet av 1700-talet i de flesta västerbottniska vattendrag i samband med sågverksindustrins tidiga framväxt (Löow & Sörlin 1994). De första sågarna var vattendrivna och låg vid forsar och fall längs biflöden till de stora huvudvattendragen (Tirén 1937). Från början var det mest bräder, tjärtunnor, mastved och andra bearbetade trävaror som producerats inne i landet som flottades ut till kusten. Efter ångsågens genombrott under andra delen av 1800-talet kunde sågar placeras direkt vid kusten och hamnarna (Löow & Sörlin 1994). I samband med detta blev flottningen ett viktigt säsongsarbete (Sixtensson 1994).

Innan flottlederna rensats upp tog det flera år att transportera timret från inlandet till kusten, men efter reglering och rensning av flottlederna klarades flottningen vanligtvis på ett år. Flottledsrensningarna i Vindelälven och Umeälven påbörjades år 1818 och under 1850-talet fortsatte rensningarna samtidigt som vägar byggdes förbi ofarbara forsar. Efterfrågan på virke ökade och flottningen utvecklades ytterligare under senare delen av 1800-talet. År 1889 förklarades Uman/Vindelälven som allmän flottled. I takt med att avverkningarna växte ökade kraven på flottledernas kon-

dition. Ett helt oreglerat vattendrag är mycket svårflottat, timret hindras av stenar och klippor och vattnet stiger och sjunker beroende på väder och vind. Strömrrensningarna utvecklades ytterligare och under 1870-talet började dynamit användas för att spränga bort bergspartier och stenar. Strömrrensningarna var i stort sett avslutade på 1880-talet (Löow & Sörlin 1994).

Figur 27. Flottningsarkivet i Västerbotten) Flottningsarkivet, Folkrörelsearkivet i Västerbotten) Flottningsarkivet, Folkrörelsearkivet i Västerbotten)

Då flottningsmängderna ökade byggdes särskilda timmermagasin längs huvudflottleden för förvaring av timmer i väntan på uppsortering (Törnlund 1999). Magasinen avskiljdes från älven med dykdalber och bommar. Inne i magasinen byggdes s.k. timmerbrytare med stenfyllda träkistor som höll kvar timmermassorna (Löow & Sörlin 1994). En av de viktigaste åtgärderna var också att lägga ut ledbommar i selen för att leda timret förbi holmar, vikar och stränder och vid forsar byggdes vinkelbommar eller ledkistor för att leda timret genom forsen (Löow & Sörlin 1994; Törnlund 1999).

Till skogsbruk räknas ett flertal arbetsmoment, såsom flottning, tumning av timmer, transport av virke och ved samt arbete på sågen. Skogsarbete är en av de arbetsuppgifter som Jonas Åström lägger ner mest tid på men antalet dagsverken skiljer sig kraftigt mellan de tre åren. Hur många dagsverken som åtgår till de olika arbetsuppgifterna framgår av tabell 2. Flottningsarbetet upptar största delen av tiden och utgörs främst av momenten flottning och flottledsarbete.

Tabell 2. Antal dagsverken som Jonas Åström ägnade åt skogsbruk under åren 1876, 1884 och 1890 samt hur arbetet fördelades mellan olika arbetsuppgifter.

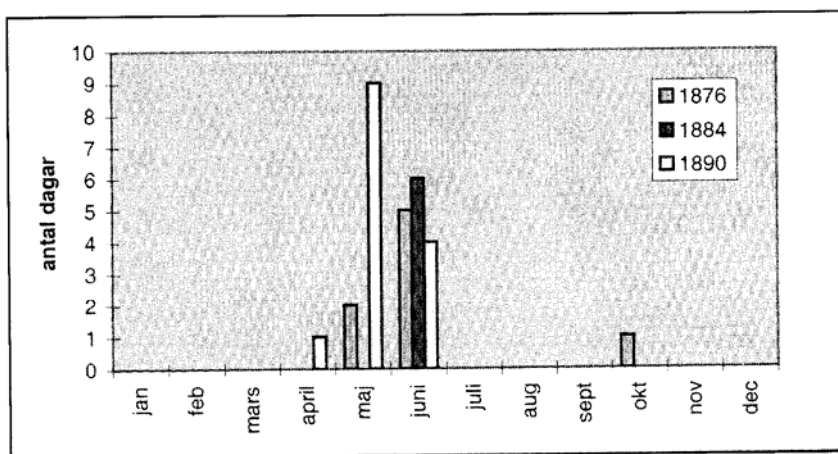
	1876	1884	1890
Flottningsarbete	73	10	34
Tummade timmer	0,5	6,5	9
Skogstransport	2	–	–
Var åt sågen	5	–	–
Övrigt	6	7,5	–
Summa	86,5	24	43

År 1876 ägnas 73 dagar åt flottningsarbete varav 58 dagsverken ägnas åt flottledsarbete och åtta dagar åt flottning. Andra arbetsuppgifter inom flottningen detta år var: undervisade i arbete om flottledsbyggnation, synade skador som orsakats av flottningen, synade andras arbete i bäck och flottledsdiken samt synade damm och diken. En av dagarna som Jonas Åström är ute på flottningsarbete nämner han att han drar fläsk, troligtvis som mat till flottarna och flottledsarbetarna. De dagar som Jonas Åström ägnar åt skogstransport "för" han ved, spångran och timmer. Jonas Åström tillbringar fem dagsverken på sågen detta år och då åtgår ungefär lika lång tid till att såga som till att skära spån. Övriga arbetsuppgifter år 1876 var "synade skogsskiften", "rände i skogen", "graderade skog", "högg torrgran" samt "sammanträdde angående graderad skog".

År 1884 ägnas tio dagar åt flottningsarbete och största delen av tiden (6 dagsverken) ägnas åt flottning. Andra arbeten var exempelvis flottningssammanträde, synade arbetare som sprängde sten i Björntjärnsbäcken samt "lagade något som var sönderbrutet av isen". Övriga arbetsuppgifter var "synade skogsskiften", "rände i skogen", "taxerade" samt "räknade skog".

Av de 34 dagar som ägnades åt flottningsarbete år 1890 tillbringade Jonas Åström 14 dagar med flottning och 14 dagar med flottningsarbeten. Andra arbetsuppgifter tog endast en eller ett par dagsverken i anspråk och utgjordes exempelvis av att överse flottledsarbetare, göra upp om strandskador och barkrensningkostnader samt leta bomträd och stumpar i sjön. Flottningen ägde rum under vårfloden. Arbetet var därmed starkt säsongbundet och inföll framför allt under maj och juni månad (se figur 28).

Andra arbetsuppgifter som rör skogsbruk men som oftast inte utträttades av Jonas Åström själv var att köra, hugga och såga ved, köra timmer samt att köra upp timmervägar. Det var främst sönerna på gården som körde ved medan sågning och huggning av veden främst utfördes av dagsverksarbetare. Timmerkörningen sköttes främst av Anders Fredrik Jonsson, speciellt år 1884 då det är nästan enbart han som kör, men ibland utförs uppgiften av någon av sönerna på gården eller någon av dagsverksarbetarna. Arbetet med att hugga och dra gärdsel utfördes nästan enbart av dagsverksarbetare. Vid ett par tillfällen nämner Jonas Åström arbete med att gärdsla hagar och det utförs då av dagsverksarbetare tillsammans med yngste sonen Oscar som vid denna tid är omkring 13 år gammal. Jonas Åström nämner att de hade "... ackord på 5 öre paret". Vid ett av tillfällena skötte dagsverksarbetarna själva gärdslandet medan "Oscar skötte bandsvidningen".

Figur 28. Flottningsarbetets fördelning över året.

Jonas Åström nämner ingenting om tjärbränning, men det borde ha förekommit på gården, eftersom han år 1876 nämner att Jonas Åström och Johan Ericsson åker till stan för att bl.a. sälja en tunna tjära.

Skogsarbetet var ett säsongarbete och figur 29 visar under vilken del av året som de olika arbetsmomenten inom skogsarbetet utfördes. Arbetet med att föra, hugga och såga ved utfördes under vinterhalvåret, dvs. från oktober till maj månad. Tumning, huggning och transport av timmer utträttades mellan december och maj. Gärdsel höggs och transporterades under januari till april medan själva gärdsgårdsbygandet skedde i juli månad. Skogen taxerades, räknades och graderades i april och juli samt under oktober och november. Vårmånaderna maj och juni ägnades åt att flotta och såga i sågen medan flottledsarbeten utfördes under maj och juni samt under september, oktober och november.

hugga och föra gårdsel	hugga och föra gårdsel											
	hugga timmer											
föra timmer	föra timmer											
							flottledsarbete					
tumma timmer							hugga timmer					
	flottledsarbete						föra timmer					
såga ved	föra såga ved											
							flottledsarbete					
hugga ved	flotta						taxera, gradera					
							flottledsarbete					
föra ved	taxera, gradera						bygga sklhagar					
	såga i sågen						flottledsarbete					
JAN	FEB	MARS	APRIL	MAJ	JUNI	JULI	AUG	SEPT	OKT	NOV	DEC	

Figur 29. Arbetsuppgifter som Jonas Åström utför inom arbetsmomentet skogsbruk samt deras fördelning över året.
(Sklhagar = gårdsgårdar)

KONTAKTER OCH ÄRENDEN UTANFÖR GÅRDEN

Den första körbara vägen genom Västerbotten, kustlandsvägen, byggdes på 1600-talet. Sockenvägen mellan Umeå och Degerfors blev färdig år 1781 och i mitten på 1800-talet hade alla socknar i Västerbottens kustland fått vägförbindelse. Redan i landskapslagarna fanns bestämmelser om hur vägar skulle byggas och underhållas, och med undantag för några ändringar så har bestämmelserna tillämpats fram till modern tid. Alla jordägare var skyldiga att bygga och underhålla vägar och broar allt efter storleken på jordinnehavet. Vägarna var indelade i allmänna vägar som underhölls av häradet och enskilda vägar som underhölls av markägarna. År 1841 infördes stadsbidrag för omläggning och nybyggnad av vägar (Lassila 1972).

Byamännen turades om med plogning och andra förbättringar av vägen. Den gård som ansvarade för plogningen skulle ploga till alla gårdar i byn. Plogningen av vägar mellan byarna delades upp byavis så att byarna plogade mot varandra och möttes på halva vägen (DAUM 1798).

Kontakter och ärenden utanför gården omfattar förflyttningar utanför hemmet och den egna gårdens ägor. Slätter och skogsarbete, såsom vedhuggning och tumning av timmer har inte räknats med eftersom det skedde på de egna skogsskiftena eller på slättermarken som tillhörde gården/byn. Flottning har räknats till skogsarbete trots att arbetet sker utanför hemmet. Inte heller fiske har räknats in eftersom Jonas Åström inte alltid skriver var han fiskar.

Mellan 78 och 114 dagsverken utnyttjas till kontakter och ärenden utanför gården och det är därmed den typ av arbetsuppgift som tar flest av årets dagar i anspråk. Det år som Jonas Åström tillbringar flest dagar utanför gården är år 1876 då 114 dagsverken går åt till resor. Att så många dagsverken går åt till ärenden utanför gården kan delvis bero på de relativt långa avstånden och dåliga transporterna och delvis på att Jonas Åström har mycket kontakter utåt, bl.a. till följd av att han var handelsman och väckelsepredikant.

Jonas Åström anger oftast inte vilket färdssätt som används vid resorna, men han nämner släde och kärra samt att han går och åker skidor. Det rådde snöföre ungefär från november till april och det tycks som om Jonas Åström använde sig av häst och släde respektive kärra vid resor till Degerfors och Umeå, medan kortare resor upp till en och en halv mil fågelvägen skedde på skidor respektive till fots. Färdssättet påverkades även av syftet med resan, väglag och vägsträckning samt om Jonas Åström reste själv eller med sällskap. Det verkar som om Jonas Åström i större utsträckning använde sig av kärra respektive släde då han hade sällskap på resan.

Vid en av sina stadsresor nämner Jonas Åström att han åker skidor till Hissjö, en sträcka på omkring 3,5 mil fågelvägen, men det tycks vara ett undantag. I mars 1884 reser Jonas Åström till Burträsk för att köpa en häst. I dagboken noteras: "Jag rände till Hvälvsjöleden i Burträsk. Jag rände i 5 timmar." Sträckan mellan Vindel-Ånåset och Burträsk är omkring 4,5 mil fågelvägen. Att Jonas Åström åkte skidor berodde i detta fall troligtvis på att han var tvungen att kunna köra hem den nyköpta hästen. Vid ett tillfälle nämner Jonas Åström att han går till Degerfors, detta sker i oktober 1884 och i dagboken står: "Jag gick till Degerfors för att påhöra provpredikanten Källgren. Det var utmärkt väder. Jag gick i skjortärmarna hela vägen, dock rann svetten utför kinderna."

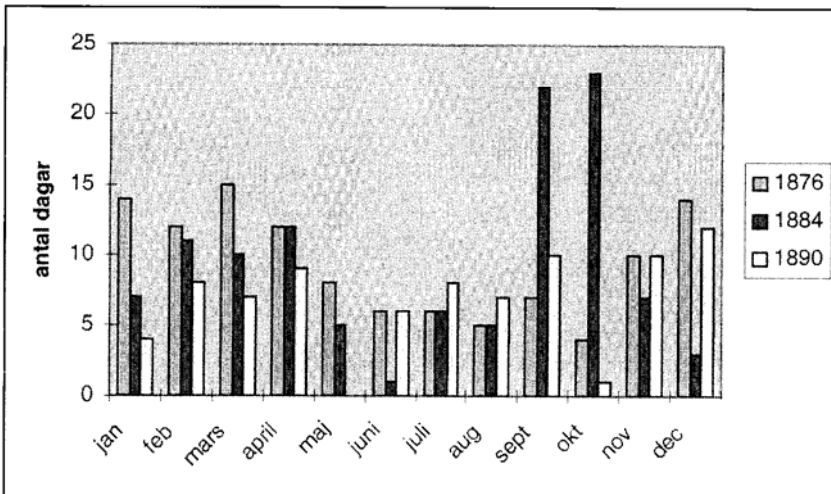
Figur 30. Dammen vid Botsmarks-Hålvattnet. Dammluckorna är ombyggda i början av 1900-talet. Foto: Lena Sandberg, april 2000.

På vintern körde man upp vintervägar som gick över sjöar och myrar och som oftast var kortare och gick fortare att åka. I november 1890 nämner Jonas Åström att "Föret gott, dock måste vi köra sommarvägen. Sjöar och sel hade öppna vakar på sig och således kunde man inte färdas där." Jonas Åström nämner nästan alltid hur föret var, t.ex.:

- 22/1 1876 "Snöyra och dåligt före"
- 23/4 1876 "... då var det barfläckar på vägen och dåligt före"
- 20/5 1876 "Bästa snöföre"
- 9/9 1876 "Det var farligt vått på vägen"
- 3/1 1884 "Det var ihopfruset och gott före"
- 9/1 1890 "... föret var utmärkt vars make ej går att finna"

Vid ett par tillfällen är väglaget för dåligt för att det skall gå att resa. Detta inträffar i april 1876 och i mars 1884 då det i dagboken står noterat "Jag och Johan Ericsson for till stan på aftonen. Det frös ej om kvällen och måste låta bli tills på morgonen kl 4 fm" respektive "Intet fruset, vägen ofarbar."

I genomsnitt befinner sig Jonas Åström på resa 27 procent av årets dagar, dvs. omkring nio dagar varje månad. Resorna är mycket ojämnt fördelade över året. De flesta resorna sker under perioden september till april, och under senvåren och sommaren är antalet resor mindre (se figur 31).

Figur 31. Hur Jonas Åströms resor fördelar sig över året. Figuren är en sammanställning av åren 1876, 1884 och 1890.

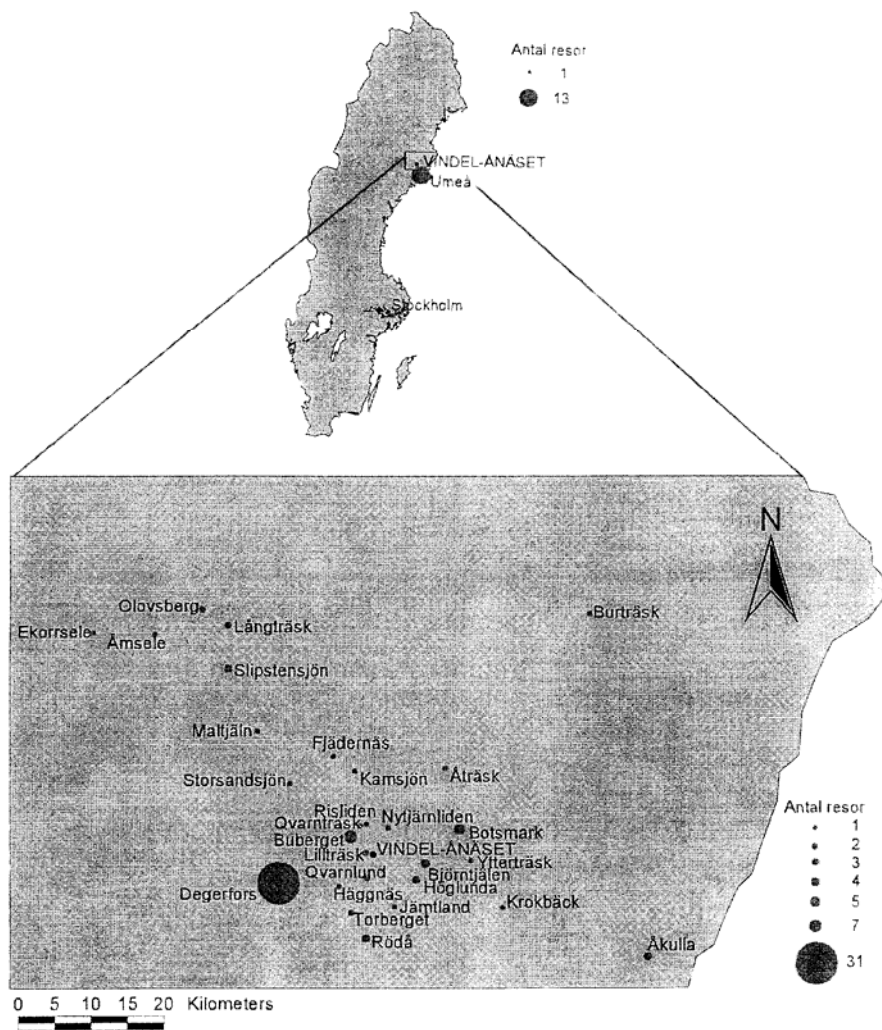
Degerfors och Umeå är de platser som oftast besöks. I Degerfors besökte Jonas Åström kyrkan, betalade skatt samt gick på kyrkostämma och ting (se figur 32). Vid besöken passade han ibland på att t.ex. handla och besöka skräddaren eller tandläka-

ren. I Umeå sålde och köpte Jonas Åström varor samt besökte bank, post och apotek. I Buberget var Jonas Åström på sjukbesök, gravöl och samling samt höll samling och köpte skog. Till Botsmark, Torberget, Ytterträsk, Krokbäck, Trehörningsudden, Maltjäl och Åträsk reste Jonas Åström enbart för att hålla samlingar. Jonas Åström reste till Åkulla vid tre tillfällen år 1876 i samband med att han köpte ett hemman som han senare sålde till mågen Carl Johan som var gift med dottern Maria Sophia. Jonas Åström har sällskap vid drygt hälften av alla resor. Främst är det Johan Ericsson och/eller någon eller några ur familjen som följer med. Resorna har delats upp i ärenden av privat karaktär, ärenden som berör det offentliga livet samt långresor av privat ekonomisk karaktär beroende på syftet med resan. Vilka typer av ärenden som ingår under varje rubrik samt hur många dagsverken varje typ av ärende tog i anspråk visas i tabell 3.

Ärenden av privat karaktär omfattar grannhjälp, umgängesliv, privaträttsliga ärenden samt ekonomiska transaktioner. Jonas Åström hjälper grannar med många typer av arbetsuppgifter men vanligast är att han tummar timmer åt andra. År 1876 reser han till sin måg i Åkulla "för uppgörelse vid tinget" och passar då på att stanna några dagar och hjälpa till med bl a tröskning och att föra gödsel och hö. Andra typer av grannhjälp samma år var att mäta diken, laga pump, såga, samt att hjälpa till med arvsärenden och bouppteckningar. År 1884 bestod grannhjälpen, förutom att tumma timmer, av att måla spinnrock, laga fönster, avvåga timmerväg, räkna skog och hålla bouppteckning. Största delen av all grannhjälp bestod i att tumma timmer år 1890, men ett dagsverke vardera ägnades åt att väga hö, mäta diken och hålla bouppteckning.

Jonas Åströms umgängesliv består av sjukbesök samt av att gå på gravöl, barnsöl, begravning och lysningskalas. Den 12 juli 1876 noteras: "På morgonen foro vi tre syskon, jag, min hustru, son Pehr, Eric Åström, hustrun Barbro Johanna och vår fader Pehr Nilsson, 86 år gammal, till gravöls till Degerfors. Där samlades en hel hop folk, över 400 personer. Liket A Åström (d.ä.) bars till jorden vid 5-tiden på em av 8 man. Först J A Vikner, J Högberg i Degerfors, C G Moritz, E Öhman från Umeå, C J Nordström, L Nyblad i Degerfors, Jonas Åström, Eric Åström i Ånäset, bröder. " Troligtvis ägnade Jonas Åström något mer tid till umgänge än vad som syns i dagboken. När han till exempel besökte grannar i något ärende passade han säkerligen på att prata lite, och då han reste runt och höll samling kom han ofta fram redan kvällen innan och reste hem först dagen efter, och då fanns säkert tid till umgänge.

Jonas Åström ägnar inte många dagar åt privaträttsliga ärenden. År 1879 ägnar han ett dagsverke åt att göra upp om huruvida hans brorsson, Anders Åström d.y., skall få yrka handel. I maj 1884 gifter sig dottern Johanna Agneta, vigseln äger rum i Vindel-Ånäset klockan fem på eftermiddagen. Byamännen med hustrur och barn var inbjudna och gästerna stannade till klockan två på natten. I dagboken noteras att "Intet mål gjordes utan blott drickesvaror och doppbröd." År 1890 dör sonen Anders i en ålder av 25 år och tre dagar går åt till begravning och minnesafton över sonen. Söndag den 10 augusti noteras: "En minnesvärd dag efter min son Anders. Vi sammankallade våra grannar och gjorde en minnesafton. Kaffe med bröd m m. "

Figur 32. Platser som Jonas Åström reste till under åren 1876, 1884 och 1890 samt hur ofta de besöktes. Ju större prick desto fler resor.

Mellan sex och nio dagar per år ägnas åt ekonomiska transaktioner. År 1879 gick Jonas Åström bl.a. på höauktion och sålde hö. Samma år reser han till Långträsk för att köpa skog, men säljaren ångrar sig och häver köpet. År 1884 säljer han hö, korn och smör, går på auktion, handlar av kopparslagaren och köper en spinnrock. I april detta år säljer han ett skogsskifte för 630 kronor och köper samma dag skog i Bu-

berget för 15 000 kronor. År 1890 köper han bl.a. ett hemman i Björmtjälen, troligtvis för att få tillgång till skogen.

Tabell 3. Antal dagsverken som Jonas Åström ägnar åt kontakter och ärenden utanför gården under åren 1876, 1884 och 1890.

	1876	1884	1890
Ärenden av privat karaktär			
Grannhjälp	13,5	23	19,5
Umgängesliv	5,5	3	–
Privaträttsliga ärenden	2	1	3
Diverse ekonomiska transaktioner	6	9	9
Offentliga livet			
Besök i socken kyrkan	13	11	1
Skattebetalning	1	2	–
Samling/predikan	28	21	14
Offentliga förrättningar	1	8	11
Vägunderhåll	2	1,5	1,5
Skjutsning	1	0,5	–
Långresor av privat ekonomisk karaktär			
Umeå	15	13	13,5
Stockholm	–	14	–
Åkulla	17	–	–
Övrigt	8	2,5	6,5
Summa	114	109,5	78

Ärenden inom det offentliga livet omfattar bl.a. kyrkobesök, skattebetalning och vägunderhåll. År 1876 ägnas 47 dagsverken åt arbetsuppgifter som hör till det offentliga livet, år 1884 tas 44 dagar i anspråk och år 1890 drygt 26 dagar. Den tid som Jonas Åström lägger ner på uppgifter inom det offentliga livet minskar alltså kraftigt och förändringen beror främst på att besöken i sockenkyrkan har minskat, liksom antalet dagar han lyssnar till eller håller samling/predikan. Jonas Åström reste till byarna runt Vindel-Ånäset och läste för byborna, ofta på begäran från byborna själva. Botsmark var den by som oftast besöktes men han reste också till bl.a. Ytterträsk, Röddå, Krokbäck och Umsjöleden. Då Jonas Åström vistades i Slipstensjön under längre perioder läste han på söndagarna i byarna i närheten av Slipstensjön. Antalet dagar som tillbringades i kyrkan eller på resa till eller från kyrkan var 13 st. år 1876 och 11 st. år 1884. År 1890 tillbringas ingen dag i kyrkan över huvud taget. Antalet dagar som ägnas åt samling eller predikan har minskat från 28 till 14 under samma period.

År 1876 ägnas en dag åt att resa till Degerfors för att betala skatt och år 1884 ägnas två dagar i februari månad åt samma göromål. År 1890 sköts skattebetalningen av sonen Anders. Antalet dagar som ägnas åt offentliga förrättningar har ökat från en dag år 1876 till 11 dagar år 1890. Exempel på offentliga förrättningar är byastämman, ting, kyrkostämman och husförhör. Ting och kyrkostämman hölls i Degerfors.

Jonas Åström ägnar mellan 1,5 och två dagsverken per år åt vägunderhåll. År 1876 plogar han vägar under två dagar och en av dessa dagar noteras "Det snöade sursnö hela dagen. Vi måste ploga var dag." År 1884 mäter han väg, gör upp om vägarbete samt överser vägarbetare och 1890 ägnar han sig åt väglagning och är med på vägmöte.

Figur 33. Jonas Åströms ladugård och loge. Den låga delen av byggnaden var ladugård och den höga delen loge. På loftet fanns våningssängar där tillfälligt anställda sov under sommaren. Foto: Lena Sandberg, april 2000.

Under de tre studerade åren gör Jonas Åström långresor av privat ekonomisk karaktär till Umeå, Stockholm och Åkulla. Fyra gånger per år reser Jonas Åström till Umeå, eller "staden" som han oftast skriver. Vid varje resa är han borta tre till fyra dagar och oftast görs resan i två etapper med övernattnin i Hissjö. Sammanlagt tar stadsresorna mellan 13 och 15 dagar i anspråk varje år och resorna är relativt jämt fördelade över året. Några gånger reser Jonas Åström ensam men oftast har han sällskap av Johan Ericsson eller något av barnen. Syftet med resorna är främst att köpa varor och att göra ärenden på bank och apotek, men vid några av resorna för han även med sig varor till försäljning. År 1876 säljer Jonas Åström bräder, smör, kalv-

skinn och tjära och år 1890 ost. Det tycks dock som om det oftast är någon eller några av sönerna eller Anders Fredrik Jonsson som för varor till stan. I januari 1876 transporteras två brädläss till Umeå, första gången kör Carl Johan och Anders Fredrik och nästa gång Anders Fredrik och Pehr Åström. I augusti 1884 åker Anders och Jonas till stan med fyra tunnor tjära samt smör och i december samma år kör Anders och Anders Fredrik till stan med smör. I oktober 1890 åker Anders Fredrik i sällskap med sju andra till stan med ost. Vid stadsresorna inhandlas många olika varor till exempel kaffe, socker, strömming, läder, lim, spik, järn, konstgödsel, almanackor, lagbok, tyg, sidendukar, "engelskt salt" och "engelskt te". Troligtvis säljs en stor del av varorna vidare i handelsboden.

År 1876 gör Jonas Åström tre resor till Åkulla i Bygdeå för att upprätta köpebrev och söka lagfart för ett hemman som han sedan köper. Till gården flyttar mågen Carl Johan som är gift med dottern Maria Sophia och de köper senare hemmanet av Jonas Åström.

I september 1884 gjorde Jonas Åström en långresa till Stockholm och var borta i två veckor. Av dess 14 dagar tillbringades tio på resande fot och fyra i Stockholm. Jonas Åström hade sällskap av sonen Anders till Umeå och reste sedan själv med båten "Wästerbotten" till Stockholm. I Stockholm besökte han läkare, tandläkare samt handlade. Samma år reste Jonas Åström till Burträsk för att köpa en häst vilket tog två dagar.

Till gruppen övrigt har bl.a. följande arbetsuppgifter räknats: Följde Pehr Åström till Kvarnsjön, synade murar (=gick brandsyn), hackade kvarn och malde korn i Kvarnträsk, i Degerfors på skolan med sonen Jonas Ambrosius och till Degerfors med flottningsräkning, timmerlängd samt dagsverkslängder för flottning. Varje uppgift har tagit mellan 0,5 och 2 dagar i anspråk.

RÄKENSKAPER OCH SKRIVARBETE

Under 1880-talet bildades ett andelsmejeri i Vindel-Ånäset (DAUM 1798). De drivande krafterna bakom projektet var troligtvis Jonas Åström och hans brorson Anders Åström d.y. Mejeriet hade ett 30-tal delägare, framför allt från byarna Vindel-Ånäset, Buberget och Kryckeltjärn (Bunte et al. 1982). Mejeriet tillverkade ost och smör. Bönderna levererade sin mjölk och när produkterna sålts delades pengarna ut till bönderna allt efter den mjölmängd som varje bonde levererat (DAUM 1798).

Jonas Åström ägnar 6,5 dagar åt räkenskaper och skrivarbete år 1876, fyra dagar år 1884 och hela 28 dagar år 1890. År 1876 handlar räkenskaperna om skogsbruk, men Jonas Åström skriver endast "skrev och räknade ihop med några", "skrev" eller "ränskaper" och det är därför svårt att veta vilken typ av skogsarbete som avses. År 1884 ägnas tre dagar åt räkenskaper som rör skogsbruket varav två dagsverken ägnas åt flottningsräkningar och det tredje till att "avsluta sammandraget för årets timmer". Samma år ägnas två dagsverken åt att "skriva och överse affärer" samt till att göra räkning med bl.a. getaren och pigan.

År 1890 ägnar Jonas Åström 5,5 dagsverken åt räkenskaper som rör mejeriet. Han skriver till exempel att han "reviderade mejeriräkningar för 1888", "betalade ostpengar" och "utdelade växel åt mejeriägare". Samma år ägnas fyra dagar åt flott-

ningsräkningar och tre dagar åt byräkningen. Hela 15,5 dagsverken ägnas det året åt övriga räkenskaper. Till övriga räkenskaper räknas dels de typer av räkenskaper som inte passar in under någon av rubrikerna och dels sådana som är svåra att placera, exempelvis när Jonas Åström endast skriver "räknade ihop" eller "skrev och räknade". Exempel på föregående är "skrev förmyndarräkningar", "skrev och räknade angående synade hemman", "räknade ut stämmingskostnaden för byamän" samt "skrev brev till Stockholm".

Andelen dagar som ägnas åt räkenskaper och skrivarbete är betydligt högre år 1890 än de två andra åren. De arbetsområden som ökat är dels räkenskaper angående mejeriet och dels klassen övrigt. Att andelen skrivarbete ökar kan bero på att antalet skrivuppgifter ökat, bl.a. till följd av mejeriets tillkomst eller på grund av att Jonas Åström allt oftare anlätades för skrivuppdrag. En annan orsak kan vara att de tyngre arbetsuppgifterna på gården successivt överläts till den yngre generationen och att Jonas Åström i och med det fick mer tid över till skrivarbete och kanske även noterade det flitigare i dagboken.

ÖVRIGT

Till huvudgruppen övrigt har de arbetsuppgifter räknats som inte går att klassa in någon annanstans. Exempel på sådana arbetsuppgifter är "mätte vägen från Jämtland", "letade tjuvskytt" och "packade ostlådor". År 1884 är Jonas Åström sjuk under en period i februari och målar då spinnrockar under två dagar. Även år 1890 är han sjuk och skriver i samband med det att han sticker vantar och spinner lin. Jonas Åström tycks vara en arbetsam människa som har svårt att sitta sysslolös. När han är för sjuk för att arbeta men tillräckligt frisk för att sitta uppe tycks han hellre sysselsätta sig med sådant som traditionellt var kvinnogöra än att sitta överksam.

VED

Virkesåtgången till husbehov, dvs. till bränsle, hägnader, byggnader etc., uppgick till 4 m³ per person och år vid sekelskiftet. Detta motsvarade mer än hälften av allt virke som avverkadades i landet (Joachimsson 1908). Ända fram till 1950 var husbehovsveden den viktigaste skogsprodukten i Sverige (Kardell 1988).

Nyhuggen ved innehåller 50 till 60 viktprocent vatten. Klyvs och staplas veden ordentligt minskar fuktigheten till ca 25 procent första sommaren. Vid eldning med ved som innehåller 45 procent fukt går hälften av värmen åt till att avdunsta vattnet. Veden bör därför inte användas förrän den legat upphuggen under minst en sommar. Den bästa tiden att hugga veden är under vintern. Barrved skall helst huggas på förvintern och lövved på eftervintern. Vinterhuggen barrved och vinterhuggen lövved har 5 respektive 8 procent större bränslevärde än sommarhuggen ved med samma fuktighet. Bränslevärdet hos torr ved står i allmänhet i direkt proportion till vikten, dvs. ju tyngre ved desto större bränslevärde. Undantaget utgörs av kådindränt ved som har större bränslevärde i förhållande till sin vikt (Joachimsson 1908).

Ved från olika träslag är mer eller mindre lämpliga för olika ändamål. De lätta och mindre värmegivande träslagen brinner fortare, fullständigare och med större låga än de tyngre och mer värmegivande träslagen. Till matlagning lämpar sig därför lättare virke som grenar av lövträd och stamved av asp, al och gran. Till eldning i kakelugnar lämpar sig däremot tyngre virke som brinner sakta och lämnar mera glöd såsom grenar av barrträd och stamved av bl.a. björk. Till uppvärmning av bakugnar användes främst grov granved men även grenved och billigare ved (Joachimsson 1908). På somrarna brukade man använda sämre ved, t.ex. gammalt gårdsgårdsvirke samt smala träd och pinnar. Det var även vanligt att man använde sämre ved till tvätt. Tjårhaltig ved från stående döda tallar och torrvedstubbar var mycket begärlig och oersättlig som tändved (Blixt 1950).

I Norrland fick man ofta ved genom att hugga ståndtorr skog. Det var framför allt tallar i olika storlekar som torkat på rot som valdes ut till bränsle, men även torrgranar användes. Torrveden forslades antingen hem upphuggen eller i form av hela stammar. Endast i de fall då bekväm tillgång på torrskog saknades använde man sig av färskt virke. Råveden höggs alltid till famnved på stället (Levander 1943).

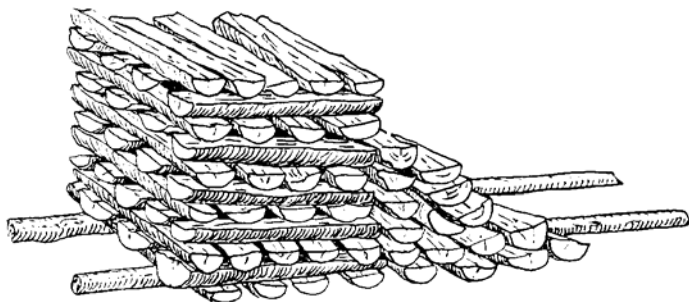
Döda träd var mycket vanliga i Norrlands skogar före 1900-talet. Träd dog dels i samband med skogsbränder och dels på grund av ålder (Linder & Östlund 1998). På platser där man saknade tillgång till torrträd på nära håll skaffade man sig ibland torrskog på konstgjord väg. Det vanligaste sättet var att man ringbarkade träden. Även fällt virke användes i stor utsträckning som ved. Vindfällna som inte gick att använda till timmer fick ligga kvar och torka till ved, och halvt förbränt virke som blivit kvar efter skogsbrand eller svedjning användes till bränsle. Lövtäkt lämnade bränsle som biprodukt (Levander 1943).

Vilken tid som var lämpligast för huggning av veden berodde på vilken metod som användes för att forsla hem den. I de fall som veden drogs på släde eller kälke eller släpades hem med drög utfördes i regel även huggningen på vintern. Träden måste kapas eller klyvas för att kunna köras hem. Stockarna kapades med huggyxa, dels i längder på 2–3 famnar som forslades hem direkt och dels i kortare längder som klövs i skogen och lades upp för torkning (Levander 1943). Veden kunde alltså klyvas antingen direkt på fällningsplatsen i skogen eller hemma på gården ute på vedbacken (Levander 1914, Levander 1943). Eftersom man främst använde torrskog lagrades inte veden utomhus. Den hemkörda veden lades direkt in i vedboden, ibland även okluven och klövs då i mån av behov (Levander 1943).

Figur 34. Vedklubba. Källa: Levander, 1943, s. 495.

Vedklabbarna klövs i halvor, fjärdedelar, finkluven ved och mycket finkluven ved beroende på användningsområde. Vid klyvningen användes en tung och trubbig yxa (Levander 1943). För mera svårkluvna stockar använde man dessutom träkilar som slogs in med yxan eller med en klubba (Levander 1914, Levander 1943), se figur 34. Vid klyvning av långved var underlaget en grov stock som låg på marken och som ofta var försedd med en skåra att lägga vedklampen i medan den klövs. (Levander 1943). Finklyvningen skedde inomhus och då användes en stående vedkubbe och en mindre yxa (Levander 1943; Blixt 1950).

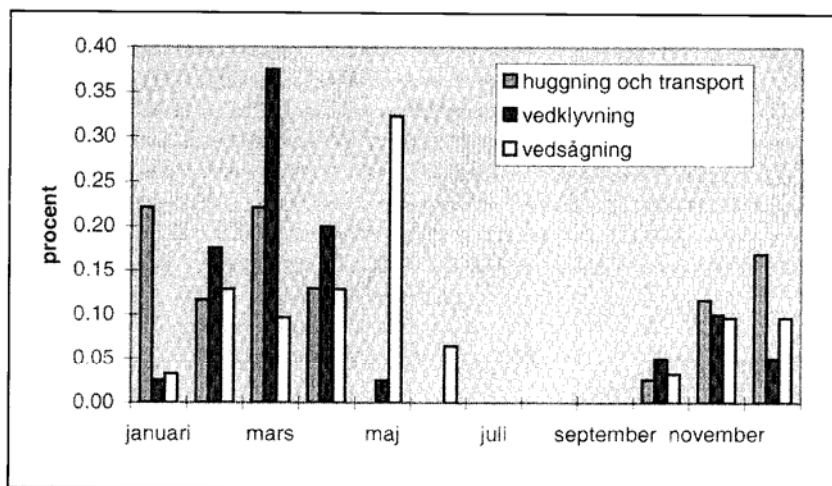
Figur 35. Vedstapel. Källa: Levander, 1943, s. 496.

Efter klyvningen staplades veden i en vedstapel som låg på ett underlag av två slånor, se figur 35. Vedtravarna stod under bar himmel utan täckning tills de blev torra och därefter bars de in i vedboden (Levander 1943). I vedboden förvarade man endast torr ved (Blixt 1950).

Vanligtvis var det männens arbete att hugga och köra hem veden till gården, men det var inte helt ovanligt att även kvinnor var ute i skogen och högg. Det var ofta kvinnorna som fick klyva den hemkörda veden till lämplig längd och grovlek. Att bära in veden i stugan var barnens arbete (Blixt 1950).

På Jonas Åströms gård eldades främst björkved. Drygt 50 procent av veden var björkved, 24 procent var råved och 16 procent torrgran. Dessutom eldades ved från "hagar och gamla lador", bakar och "sjövrak". Då skogen röjdes togs de bortröjda träden tillvara till ved. I mars 1887 nämner Jonas Åström att "Råved fördes från Bubergssjön av den bortröjda skogen vid sjön."

Hur arbetet med att hugga, köra hem, såga och klyva veden fördelade sig över året visas i figur 36. Siffrorna är ett genomsnitt från åren 1868–1891 och bygger på alla personer i hushållet. Veden samlades in under vinterhalvåret, dvs. från oktober till april. En stor del av vedsågningen utfördes under maj månad, men sågningsarbetet pågick under hela året bortsett från juli, augusti och september då skörde- och slätterarbetet var som intensivast. Veden klövs under perioden oktober till maj, men största delen av arbetet utfördes på vårvintern.

Figur 36. Antal dagar som ägnas åt hugga, köra hem, såga och klyva veden varje månad i förhållande till det totala antalet dagar som ägnas åt respektive arbete under hela året. Figuren är en sammanställning av alla år i dagboken.

Arbetet med att avverka och transportera veden utförs främst av sönerna i familjen. Ibland genomförs arbetet av Johan Ericsson eller mågen Anders Fredrik Jonsson och i några fall har de hjälp av dagsverksarbetare. Jonas Åström noterar exempelvis i dagboken att "Gossarna förde ved" samt att "Anders och gossarna hugger björkved i Byholmskläppen."

Veden sågades av sönerna, Johan Ericsson samt dagsverksarbetare. I dagboken noteras till exempel att "Jon Em' idag sågat ved" och "Walfred och Nyström sågade torrved." Arbetet med att klyva veden utfördes till största delen av dagsverksarbetare, men vid några tillfällen hugger sönerna på gården eller mågen Anders Fredrik Jonsson. Jonas Åström noterar t.ex. i dagboken att "AFJ och gossarna högg råved" samt att "Eric Hansson och Eric högg björkved åtmed vedahuset." Vid ett tillfälle nämns att "Anders Andersson och Jon Ersson högg ved vid vedahuset på ackord för 55 öre famnen." Ibland skriver Jonas Åström endast "Ved hugges" utan att notera vilka som utfört arbetet.

I de fall torrgran används till ved tycks den huggas och föras hem samtidigt. Exempelvis skriver Jonas Åström den 13/1 1881 "Att hugga torrgran norr om Botsmark-Hålvattnet" och dagen efter "Att forsla den huggna veden". Den 8/2 1884 noteras att "Gossarna högg och förde torrgran ifrån Ristjärnliden ned på sjön."

Vid ett tillfälle förs även björkved hem inte långt efter att det huggits. Den 16/11 1887 noteras att "Björkved höggs i Byholmskläppen" och den 17/11 att "Anders och gossarna hugger björkved i Byholmskläppen." Den 25/11 samt den 14/12 samma år nämns att björkved kördes från Byholmskläppen. Även år 1889 huggs björkved i

Byholmskläppen, men detta år huggs veden i april och förs hem först i december. I de flesta fall nämner dock inte Jonas Åström var veden huggs.

DISKUSSION

Jonas Åström levde i en omvälvande tid. Industrialiseringsprocessen som startade i England under 1700-talet nådde Västerbotten under senare delen av 1800-talet, i form av en skogsexploateringsfront, och med den följde en stor efterfrågan på timmer. I generationer hade bondesamhällets ekonomi baserats på självhushåll med ett visst tillskott av pengar från jakt och fiske och andra binärningar. Då skogen fick ett värde som råvara till industrin representerade den därmed något helt nytt i bygdens ekonomi. Sågverkens behov av timmer ökade efterfrågan på arbetsinsatser från befolkningen som bodde längs älvarna och bönderna kombinerade jordbruket och boskapskötseln med lönearbete inom skogsbruket (Bunte et al. 1982).

Vid avvitrningen som pågick fram till år 1860 ersattes den tidigare relativt flexibla nyttjanderätten av fast gränsdragning av marken. Avvitrningen sågs som ett medel för att skapa en ekonomi baserad på en kombination av jordbruk och skogsbruk, dvs. en självhushållning förstärkt med biinkomster. Med avvitrningen infördes ett nytt äganderättsbegrepp och konflikter uppstod mellan bönderna, sågverksägarna och staten. Konflikterna gällde utnyttjandet av de stora skogsmarkerna och nådde sin höjdpunkt under 1840- och 1860-talen (Bunte et al. 1982).

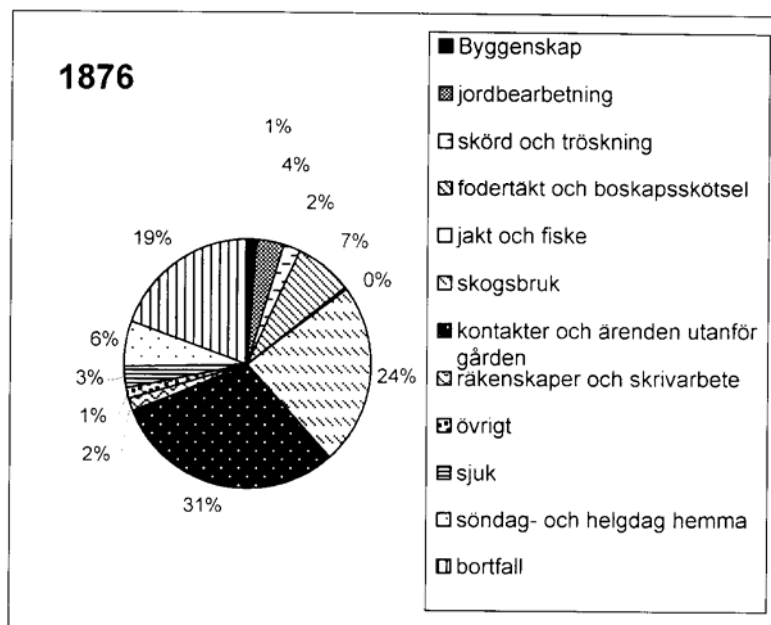
Mitt i denna omvälvande tid levde och verkade Jonas Åström. I december år 1868 skriver han i sin dagbok: ”Skogen bortföres till stan och till flottningsleder och jordbruken åsidosätts och ängar avmagras och boskapsjordar försvinna. Skulder ökar, vad skall en gång därav bliva, detta förutser jag, J Åström.”

JONAS ÅSTRÖMS ARBETE

Jonas Åström var, liksom bönder i allmänhet vid den här tiden, en mångsysslare. Arbetet bestod inte bara av att bruka jorden utan även av biinkomster såsom timmerhuggning, tjärbränning, jakt och fiske. Arbetet växlade beroende på årstiden och arbetet med biinkomster förlades till den del av året då arbetet i jordbruket var minst intensivt. Till skillnad från många andra bönder var Jonas Åström ovanligt rik och ovanligt nytänkande och det arbete han utförde speglar troligtvis inte helt verkligheten för det stora flertalet bönder.

Jonas Åström ägnade huvuddelen av året åt skogsbruk och kontakter och ärenden utanför gården (se figur 37, 38, 39). År 1876 upptog dessa arbetsmoment 55 procent av årets alla dagar samt 73 procent av arbetsdagarna. Med tiden minskar både skogsbruket och kontakterna och ärendena utanför gården, men trots detta utgör de ändå de arbetsmoment som tar flest av årets arbetsdagar i anspråk. År 1884 och 1890 ägnades 67 procent respektive 64 procent av arbetsdagarna åt sysslor inom skogsbruket eller kontakter och ärenden utanför gården. Att en stor del av arbetsåret ägnas åt skogsbruk tyder på att det hade stor betydelse för gårdens ekonomi. Jordbe-

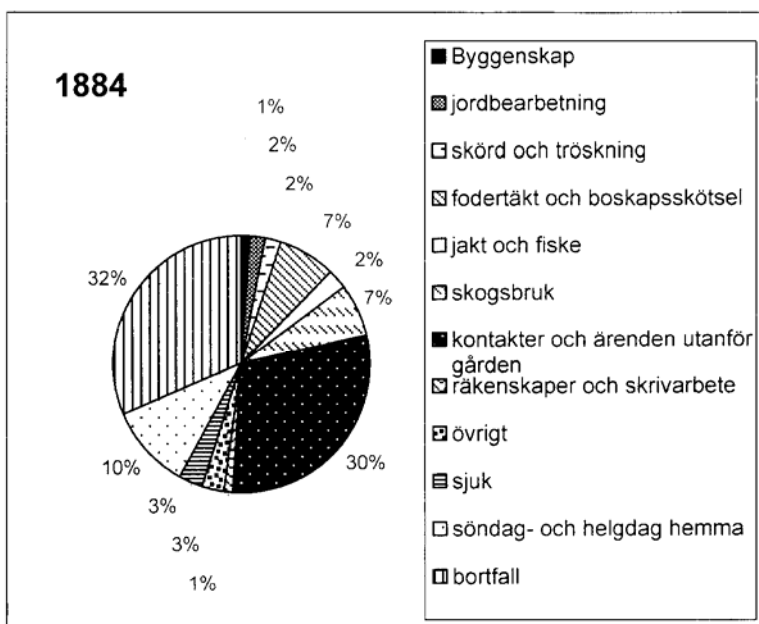
arbetningen minskar även kraftigt under de studerade åren. Fodertäkt och boskapskötsel, jakt och fiske, räkenskaper och skrivarbete samt övriga arbetsuppgifter är de arbetsmoment som ökar under årens lopp. Byggenskap samt skörd och tröskning håller sig relativt konstant och upptar 1 procent respektive 2 procent av årets dagar.

Figur 37. Arbetsmoment utförda av Jonas Åström samt momentens andel av arbetsåret 1876.

På söndagar noterar Jonas Åström oftast inga andra sysslor än kyrkobesök och samlingar. Ibland håller Jonas Åström samlingarna själv och ibland lyssnar han till andra som predikar.

Förändringen i arbetsmomentens andel av arbetsåret kan förklaras av att tyngre arbeten såsom skogsbruk successivt övertas av den yngre generationen på gården, medan fysiskt lättare arbetsuppgifter såsom räkenskaper och skrivarbete, jakt och fiske samt småarbeten i större utsträckning utförs av Jonas Åström. Att andelen småarbeten ökar kan även bero på att de blivit dagens huvudsyssla istället för att utföras i förbifarten på väg till eller ifrån dagens huvudsakliga arbetsuppgift och därmed nämns i dagboken i större utsträckning. Exempel på småarbeten är synade dammar, målade spinnrock och gjorde ett "rättgiller". Skillnaden i arbetets fördelningen mellan de tre åren kan även påverkas något av att antalet sjukdagar samt bortfallet skiljer sig mellan åren.

Figur 38. Arbetsmoment utförda av Jonas Åström samt momentens andel av arbetsåret 1884.

Jonas Åström ägnar sig ytterst sällan åt tyngre arbeten såsom dikning, jordkörning och timmerkörning vilket kan förklaras av att han var en storbonde som hade det bra ställt och därmed hade möjlighet att leja arbetare till denna typ av sysslor.

VEDHANTERING

Arbetet med att hugga, såga och klyva veden utfördes främst av "gossarna" i familjen, Johan Ericsson och dagsverksarbetare, vilket inte är så konstigt eftersom vedhuggning är ett arbete som går relativt snabbt att lära sig samt passar bättre för unga, friska personer än för äldre.

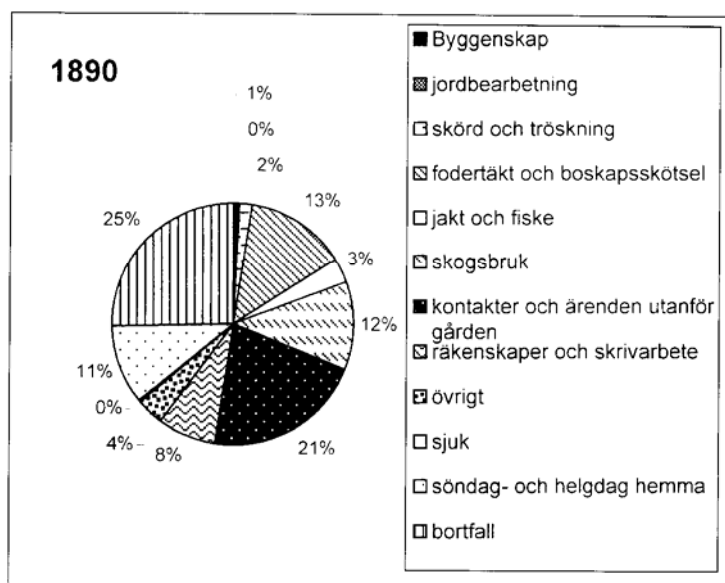
Arbetet med veden utfördes under höst, vinter och vår men framför allt under vinter- och vårmånaderna. Under denna period var det dels lite att göra inom jordbruket och dels lätt att köra hem veden på snön. Dessutom har vinterhuggen ved högre bränslevärde än sommarhuggen ved.

Levander (1943) skriver att man främst utnyttjade torrskog till ved och att färskt virke endast användes då bekväm tillgång på torrskog saknades. På Jonas Åströms gård eldades främst björkved och råved. Endast 16 procent av veden som eldades var torrgran vilket kan tyda på att en stor del av torrträden förbrukats närmast byn.

En annan anledning till att man tog mycket björkved kan vara att björkveden brinner sakta och lämnar mycket glöd vilket är en fördel vid eldning i exempelvis kakelugnar. Vintern var lång och kall i Västerbotten och det gick troligtvis åt förhållandevis stora mängder ved till uppvärmning av husen. Att man högg mycket björkved tyder på att det fanns god tillgång på lövträd i närheten av byn och därmed att lövandelen i skogen var hög.

Levander skriver dessutom att man framför allt valde tallar som torkat på rot men att även torrgranar användes till ved. Jonas Åström nämner inte tallar över huvudetaget. I de fall torrträd omtalas nämns endast torrgran vilket kan betyda att tillgången på torrallar var begränsad närmast byn.

Det är svårt att beräkna hur mycket ved som gick åt samt hur mycket arbetstid som avsattes, eftersom Jonas Åström ofta bara skriver "Gossar förde ved" eller "Att hemföra björkved".

Figur 39. Arbetsmoment utförda av Jonas Åström samt momentens andel av arbetsåret 1890.

JONAS ÅSTRÖM SOM PERSON

Jonas Åström var en noggrann och arbetsam mångsysslare. Han var hemmansägare, lant- och trävaruhandlare samt väckelsepredikant. Dessutom anlätades han, i egenkap av "God man", vid bl.a. bouppteckningar och auktioner samt till räkenskaper

och skrivarbete. Jonas Åström var utåtriktad och hade många kontakter utanför gården. Som handelsman gjorde han regelbundet resor till bl.a. Umeå och fick därigenom möjlighet att träffa mycket folk. I egenskap av väckelsepredikant reste han runt i byarna kring Vindel-Ånåset och höll samlingar och nöddop samt samtalade med människor som låg på dödsbädden. I dagboken uppmärksammar Jonas Åström både sin egen och andras religiositet. Att Jonas Åström hade möjlighet att resa relativt mycket tyder på att gården var förhållandevis välmående och att tillräckligt med arbetskraft fanns att sköta gården även de perioder då Jonas Åström var bortrest.

Jonas Åström var initiativrik och snabb att ta till sig nya idéer. Han var exempelvis en av initiativtagarna till mejeriet i Vindel-Ånåset samt tidig med att använda gödsel och skördemaskiner. Att han tidigt tog till sig nya idéer kan delvis bero på att idéspridningen följde social rang (Bunte et al. 1982). Jonas Åströms bror var handlare i Degerfors och dessutom hade Jonas Åström själv mycket kontakter utåt, vilket gjorde att han tidigt fick reda på nya saker och därmed möjlighet att anamma dem. Jonas Åström höll även reda på händelser som inträffade utanför byn. I dagboken noteras exempelvis när första ångbåten kom till Umeå på våren, om krig i Europa mellan ”turken och ryssen” samt hur många som utvandrat till Amerika under året.

Jonas Åström noterar i princip alltid hur vädret är. I början av dagboken är huvuddelen av anteckningarna noteringar om vädret, men i slutet är anteckningarna om arbetet noggrannare och ofta beskrivs exakt vilka personer som utför ett visst arbete. Jonas Åström skriver inte mycket om helgfirande och födelsedagsfirande, och namnsdagsfirande nämns överhuvudtaget inte. Däremot noterar Jonas Åström när han fyller år och hur mycket han fyller. År 1875 noterar Jonas Åström dessutom ”Idag fyller min hustru 40 år.”

Jonas Åström följer inte bara vädret utan även naturens skiftningar. Han uppmärksammar tranorna på myren, när de första midsommarblommorna slår ut och då den första kråkan visar sig på våren. Den 13 maj 1879 noterar Jonas Åström: ”Då spelade beckasinen sina vackra drillar i luften och talutrasten (*taltrasten*) var och glad.” Den 17 juni 1883: ”Ovanligt gott väder. Allting, eller alla växter som plägar blomma står nu i sin fågring och rönnarna så sena de än pläga vara äro alldeles vita. Snattekarten (*hjordtron-*) är så vuxen att man kan äta den. Vattnet i sjön är 20 grader varmt. Det är trevligt att ligga däri.”

Jonas Åström var en ”arbetsmyra” som hade svårt att sitta sysslös. Under perioder då han var sjuk men tillräckligt frisk för att kunna sitta uppe sysselsatte han sig med småarbeten som att måla spinnrockar. Hellre än att sitta överksam ägnade han sig åt sysslor som traditionellt var kvinnoarbeten som att sticka vantar, sy fällar, rensa fisk och spinna lin. Jonas Åström tycks i allmänhet inte dra sig för att utföra kvinnogöromål. Den 6 december 1882 noterar han i dagboken: ”Vi andra sutto inne för ovädret och gjorde nå smått. Jag stack (*stickade*) ett par vantar åt Johan Eric’.”

Liksom tidigare nämnts så är huvuddelen av dagboksanteckningarna noteringar om vädret och arbetet på gården, men dagboken innehåller även iakttagelser och reflektioner, vilket är ovanligt i 1800-talets bondedagböcker. Jonas Åström sammanfattar ofta hur året eller årstiden varit, och ibland noterar han även hur han känner sig eller vad han tycker. I juli 1876 noteras: ”Det föreföll mig så tungt och besvärligt att vandra i skogen. Jag visste ej vad som fattades mig” och i mars 1876: ”Tog Jonas hem från Degerfors då han varit där i 84 dagar, dåligt har han läst, ohåga och lat.”

Vid ett tillfälle (juni 1875) beordras alla ur mansbefolkningen ut på björnjakt under ledning av jägmästaren. Jägmästaren kom inte och dagen efter avblåser en annan jägmästare hela jakten. I dagboken noteras: "Så for folket hem på eftermiddagen i vrede och raseri."

Jonas Åström har oftast en bestämd åsikt och han är sällan likgiltig inför ärenden och händelser. Jonas Åström tycks ha en optimistisk grundsyn. Dagboksanteckningarna skvallrar om att han ibland blir irriterad, men han tycks inte reta upp sig för småsaker utan tar det mesta med jämmod.

JÄMFÖRELSE MED ANDRA DAGBÖCKER

Vid en jämförelse med Gustaf Perssons dagbok återfinns både likheter och skillnader. Gustaf Persson bodde i Bergs by i sydöstra Värmland och förde dagbok mellan åren 1809 och 1833. Då dagboken börjar tjänar han som dräng men med tiden utvecklas han till traktens storbonde. Både Gustaf Persson och Jonas Åström var storbönder, men Gustaf Persson hade till skillnad från Jonas Åström mest kontakt med de närmaste släktingarna i hembyn. Liksom Jonas Åström anlitas han ofta vid boppteckningar och auktioner. Gustaf Persson skriver i likhet med Jonas Åström inte så mycket om kvinnornas och barnens arbete men båda skriver desto mer när något av barnen dör.

Under den period som analyseras i Gustaf Perssons dagbok finns två vuxna män på gården, Gustaf och en dräng. Gustaf antecknar vad han gör 90 procent av årets dagar medan han noterar vad drängen gör 68–80 procent av året. Sammanlagt blir det ett bortfall på mellan 20 procent och 25 procent av arbetsdagarna för de båda männen under ett år. Jonas Åström antecknar vad han gör 68–81 procent av årets dagar och bortfallet är därmed mellan 19 och 32 procent. Jonas Åström ägnade mindre tid åt byggenskap, jordbearbetning samt skörd och tröskning än vad Gustaf Persson och hans dräng gjorde. De båda bönderna tilldelade fodertäkt och boskaps-skötsel ungefär lika mycket tid som skogsbruk. Jonas Åström ägnade dessutom ungefär lika mycket tid till jakt och fiske som Gustaf Persson och hans dräng ägnade åt fiske. Jonas Åström ägnade till skillnad från Gustaf Persson mycket mer tid till kontakter och ärenden utanför gården (20–30 procent respektive 11 procent av årets dagar).

Det är dock svårt att göra en exakt jämförelse eftersom bearbetningen av Gustaf Perssons dagbok redovisar allt arbete som utfördes av männen på hemmanet medan den här analysen av Jonas Åströms dagbok endast behandlar Jonas Åströms arbete och inte arbetet på hemmanet som helhet. Andra faktorer som försvårar en jämförelse är skillnaden i geografi och tid. Styrkan i jämförelsen ligger i att dessa två dagböcker är analyserade på ett liknande sätt.

1876
den 5

October

for jag på lovhönningssyddan att
läsa för en Santing folk
allstämpling fort gick den dagen såväl
som i går Ånder-Åholm och Hjörtröm
kom det den dagen och Hjörtröm
6 fore vi utför att se på Carl Pitters ar-
bete i Yler träskbäckar och grafvun
i fron Storsandsjön och vitade i Bront
6 fore vi till Storsandsjön att syna
skadan som vattenut-lucke gjordt ågren
är af vatten upp-dämning, sedan for
jag hemm till Ånånt
7 Bördagen mycket Regn
8 littet Regn
9 var jag till Ånges dammet att se på
jämte diket på Brännholm myran
10 till Lvarnträsk att syna grafvun

Figur 40. Avsnitt ur Jonas Åströms dagböcker, oktober 1876.

En dagbok som tidsmässigt överensstämmer med Jonas Åströms dagbok är en dagbok skriven av bonden Carl-Gustaf Berglind. Berglind var bosatt på Tillberga gård i Böle by, Skultuna socken i Västmanland (Myrdal 1991). Skultuna socken ligger omkring en mil utanför Västerås och är en del av södra Västmanlands bördiga slättland. I vuxen ålder blev Berglind vald till olika förtroendeuppdrag inom socknen. I 66 år, mellan 1876 och 1942, förde han i princip dagliga anteckningar om arbete, väder och personliga händelser. Myrdal (1991) har behandlat fyra av dessa år, perioderna 1881–1882 och 1908–1909.

Jonas Åströms arbete kommer att jämföras med det arbete som utfördes på Berglinds gård under perioden 1881–1882. Under denna period fanns två arbetsföra karlar på gården förutom Berglind. Berglind har redovisat vad han gör 98 procent av årets dagar medan Jonas Åström endast antecknar vad han gör 68–81 procent av årets dagar. Jonas Åström ägnade betydligt mindre tid åt jordbruk än Berglind (11–15 procent jämfört med 52 procent), men betydligt mer tid till resor (21–31 procent jämfört med 12 procent). Jonas Åström ägnade dessutom något mer tid till skogsbruk än Berglind.

En dagbok som geografiskt sett ligger nära Jonas Åströms dagbok är Johannestorpsdagboken från Johannestorp utanför Skellefteå (Berg & Myrdal 1981, Haeggström 1944, Strotz & Haggarrsson 1994). Dagboken nedtecknades av Abraham Haeggström under åren 1836 till 1839. Abraham Haeggström misslyckades med sina studier vid Umeå läroverk och bosatte sig på torpet Johannestorp någon gång i början av 1830-talet. Torpets mark bestod mest av skog och familjen hade huvudsakligen sin utkomst av att bränna pottaska och kimrök. Haeggström hade två drängar och en vuxen son till sin hjälp och tillsammans ägnade de omkring 30 procent av årets dagar till pottasketillverkning. Haeggström plågades av ekonomiska bekymmer och hade även problem med alkohol, men var liksom Jonas Åström en mångsysslare och hade utvägar för allt. Abraham Haeggström försörjde sig som skolmästare i bygden, som brödförsäljare vid marknaderna samt som skrivbiträde. Haeggström hade liksom Jonas Åström en mycket stark gudstro.

DAGBOKENS TILLFÖRLITLIGHET OCH MÖJLIGA FELKÄLLOR

Jonas Åström skriver mer detaljerat i slutet av dagboken än i början. Dels räknar han upp vilka som utför de olika arbetsuppgifterna och dels nämns småsysslor ibland. I början av dagboken nämns inte småsysslor överhuvudtaget. Dessutom innehåller dagboken mer kommentarer och reflektioner i slutet. Ett källproblem som ligger i dagbokens natur är att dagsverken under vintern och dagsverken under sommaren är olika långa. Trots detta har både en arbetsdag under sommaren och en arbetsdag under vintern räknats som ett dagsverke eftersom det är omöjligt att avgöra hur stor del av dygnets timmar som ägnades åt arbete. Det är dessutom svårt att avgöra exakt hur lång tid varje arbetsuppgift tog då flera arbetsuppgifter räknats upp under en dag. Vissa arbetsuppgifter utfördes troligtvis på väg till eller ifrån dagens huvudarbete och många småarbeten nämns inte. I några fall har det dessutom varit svårt att avgöra om Jonas Åström var med och utförde en arbetsuppgift eller inte.

Endast Jonas Åströms arbete redovisas i arbetsberäkningarna. Hela familjen deltog i arbetet på gården men beräkningarna visar endast vad Jonas Åström gjorde och inte hur arbetet fördelade sig på gården som helhet. Kvinnors arbete noteras i allmänhet inte alls. De gånger det nämns är vid de tillfällen som kvinnor och män arbetar tillsammans, till exempel vid slåtter, samt då kvinnornas arbete bryter mot det vanliga. I december 1883 noteras exempelvis "Kvinnor bakade" och i augusti 1876 "Kvinnor tvättade kläder". Att kvinnors arbete ytterst sällan nämns är inget ovanligt. I bondedagböcker nämns oftast inte kvinnors arbete över huvud taget.

Jonas Åström noterar vad han gör mellan 68 procent och 81 procent av årets dagar. Ett stort antal av de dagar då han inte skrivit vad han gjort ligger i anslutning till perioder då han varit sjuk. I början av sjukperioderna noterar han att han ligger hemma och är sjuk samt ibland även på vilket sätt han är sjuk. Sedan följer en period då han inte noterar vad han själv gör men dock mycket noga vad alla andra på gården gör. Det troliga är att han är sjuk även ett flertal av dessa dagar. År 1884 är bortfallet ovanligt stort (32 procent) vilket delvis kan förklaras av att Jonas Åström var sjuk långa perioder detta år.

Osäkerheterna gör att de beräknade arbetstiderna blir ungefärliga och inte så exakta som de ger intryck av att vara i tabeller och diagram. Resultaten ger trots detta en mer exakt bild av hur arbetet fördelades och hur omfattade det var än i något annat samtida källmaterial.

SAMMANFATTNING

Med bondedagböcker avses anteckningar skrivna av bönder, torpare och andra personer med någon form av anknytning till jordbruket. Anteckningarna ger unik information både om enskilda personers liv och arbete och om mer övergripande frågor som arbetsårets uppdelning, resor och kyrksamhet. En av dessa bondedagböcker som finns bevarade är Jonas Åströms dagbok från Västerbotten. I den här uppsatsen vill jag, utifrån denna dagbok, försöka beskriva en 1800-talsbondes arbete med speciellt fokus på skogsarbetet. Arbetet har inriktats på följande frågor: Hur stor del av året ägnade Jonas Åström åt olika arbetsuppgifter? Hur fördelade sig arbetsuppgifterna över året? Förändrades detta över tiden? Vilka arbetsuppgifter relaterade till skogen utförde han? Dessutom vill jag placera in Jonas Åström i ett större perspektiv och relatera hans arbete och liv till den brytningstid, med bl.a. framväxten av en skogsexploateringsfront, som slutet av 1800-talet utgjorde.

Jonas Åström bodde i Vindel-Ånäset i Västerbotten och skrev dagbok mellan åren 1868 och 1891. Han försörjde sig som hemmansägare samt lant- och trävaruhandlare. Jonas Åström levde i förändringens tid. Fram till 1800-talets början var skogen i Degerfors socken i princip opåverkad av sågverksrörelsen. Skogslandskapet var format av återkommande skogsbränder och karaktäriserades av gammal, flerskiktad skog med stort inslag av lövträd i olika åldrar, stående döda träd och lågor. Under senare delen av 1800-talet nådde industrialiseringsprocessen Västerbotten och med den följde en stor efterfrågan på timmer. Bönderna kombinerade jordbruksarbetet med arbete i skogen och den ökade exploateringen ledde till att skogens karaktär förändrades.

Jonas Åström var, liksom bönder i allmänhet vid den här tiden, en mångsysslare. Arbetet bestod inte bara av att bruka jorden utan även av biinkomster såsom timmerhuggning, tjärbränning, jakt och fiske. Arbetet växlade med årstiden och arbetet med biinkomster förlades till den del av året då arbetet i jordbruket var minst intensivt. Maj och juni ägnades åt dikning, plöjning, gödsling, sådd, potatissättning, fiske och flottning. Sommaren ägnades främst åt flottning och slåtter men under augusti åtgick en hel del tid till skördearbete. Höstmånaderna ägnades främst åt flottledsarbete, hötransport och dikning. Under vintern vidtog skogsarbete och transport av hö från ängsladorna. Mars och april ägnades åt hötransport, skogsarbete, jakt, fiske, tröskning, gödsling och bygghälsa. Jonas Åström ägnade huvuddelen av året åt skogsbruk samt kontakter och ärenden utanför gården. Även fodertäkt upptog relativt mycket tid. De tyngre arbetsuppgifterna såsom skogsbruk minskar med åren medan lättare arbetsuppgifter såsom räkenskaper och skrivarbete samt jakt och fiske ökar. Förändringen beror troligtvis på att de tyngre arbetsuppgifterna successivt övertogs av den yngre generationen på gården i takt med att Jonas Åström blev äldre.

På Jonas Åströms gård eldades främst björkved. Drygt 50% av veden var björkved, 24% var råved och 16% torrgran. Veden samlades in under vinterhalvåret. En stor del av vedsågningen utfördes under maj månad men arbetet pågick under hela året bortsett från juni, juli, augusti och september då skörde- och slåtterarbetet var som mest intensivt. Arbetet med att avverka och transportera veden utfördes främst

av sönerna i familjen. Veden sågades av sönerna, Johan Ericsson samt dagsverksarbetare. Arbetet med att klyva veden utfördes till största delen av dagsverksarbetare.

Huvuddelen av dagboksanteckningarna är noteringar om vädret och arbetet på gården, men dagboken innehåller även iakttagelser och reflektioner vilket är mycket ovanligt i 1800-talets bondedagböcker. Jonas Åström hade en optimistisk grundsyn. Han var arbetssam, utåtriktad och initiativrik samt snabb att ta till sig nya idéer. Han hade oftast en bestämd åsikt och var sällan likgiltig inför ärenden och händelser.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

- Dialekt- ortnamns och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM)
Vindel-Ånäsets historia. DAUM 1798.
- Forskningsarkivet, Umeå universitet (FAU). Mikrofilm. (Originalhandlingar på Härnösands Landsarkiv).
Degerfors (Västerbotten) församlings kyrkoarkiv
Husförhörslängder 1815–1860
Husförhörslängder 1866–1899
- Jonas Åströms dagböcker (original). Förvaras hos Britt Jonsson, Vindel-Ånäset.
Jonas Åströms dagböcker 1868–1891, skriven av Jonas Åström, Vindel-Ånäset, Västerbotten. Utgiven av Vindel-Ånäsets byalag 1996.
- Lantmäteriet i Umeå (LM)
Handlingar rörande laga klyvning år 1896. Degerfors, akt nr 59.
Delningsbeskrivning vid laga skifte. Degerfors, akt nr 565.

LITTERATUR

- Abrahamsson, Kurt Viking (temared.), 1993, *Sveriges Nationalatlas: Arbete och fritid*, Stockholm.
- André, Per, 1998, *Skogshistoriska studier i Skelleftetrakten – Sex uppsatser om Skelleftehogens och den tidiga skogsindustrins historia*, Kulturens frontlinjer nr 14, Umeå.
- Berg, Jonas & Myrdal, Janken, 1982, "Bondedagböcker". I: *Saga och sed*, Kungl. Gustav Adolf akademins årsbok 1981, s. 49–95.
- Blixt, Otto, 1950, *Det gamla Grangärde: arbetsliv och folktradition i en skogsbygd i Västerbergslagen*, Uppsala.
- Borgegård, Lars-Erik, 1973, *Tjärhanteringen i Västerbottens län under 1800-talets senare hälft: en studie av produktion och transporter med särskild hänsyn till Ume- och Vindelälvens dalgångar*, Kungliga skytteanska samfundets handlingar nr 12, Umeå
- Borgegård, Lars-Erik, 1996, "Tjärproduktion i Västerbotten under 1800-talet: en rörlig resurs". I: Liljewall, Britt (red.). *Tjära, barkbröd och vildhonung: utmarkens människor och mångsidiga resurser*, Stockholm, s. 78–94.
- Bunte, Rune, Gaunitz, Sven, & Borgegård, Lars-Erik, 1982, *Vindeln – En norrländsk kommuns ekonomiska utveckling 1800–1980: en analys av bondesamhällets ekonomiska utveckling, anpassning och förvandling under 200 år*, Lund.
- Ekman, Sven, 1983, *Norrlands jakt och fiske*, Norrländska skrifter 11, Umeå.
- Forsell, Harry & Kellgren, Ola, 1994, "Jakt och fångst". I: *Västerbotten genom tiderna*, Umeå, s. 102–107.
- Hallinder, Annika, 1994, "Jordbruket". I: *Västerbotten genom tiderna*, Umeå, s. 78–91.

- Hæggström, Abraham, 1944, *Arbetsliv i Skelleftebygden – journal skriven 1836–1839*, Uppsala.
- Hæggström, Nils, 1960, "Övertvattningmetoder i Västerbottens län 1830–1879", *Västerbotten*, 1993:1/2, s. 31–49.
- Joachimsson, Åke, 1908, *Spara på husbehovsvirket*, Skogsvårdsföreningens folktidskrifter 14, Stockholm.
- Kardell, Lars, 1988, *Skogsvårdens uppkomst*, Kungliga skogs- och lantbruksakademins tidskrift 1988:3, s. 163–181.
- Karlsson, Anders, 1996, *Vårt odlade landskap*, Meddelande nr 10, Länsstyrelsen i Västerbottens län, Umeå.
- Larsson, Bo, 1992, *Svenska bondedagböcker: ett nationalregister*, Stockholm.
- Larsson, Bo M.P., Morell, Mats & Myrdal, Janken (red.), 1997, *Agrarhistoria*, Stockholm.
- Lassila, Mauno, 1972, *Vägarna inom Västerbottens län*, Meddelande från Geografiska institutionen, Umeå universitet 8, Umeå.
- Levander, Lars, 1914, *Livet i en Älvdalsby före 1870-talet*, Stockholm.
- Levander, Lars, 1943, *Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förra hälft 1: självhushåll*, Stockholm.
- Liljewall, Britt, 1995, *Bondevardag och samhällsförändring: studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*, Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg nr 10, Göteborg.
- Linder, Per & Östlund, Lars, 1998, "Structural changes in three mid-boreal Swedish forest landscapes, 1885–1996", *Biological Conservation* 85, s. 9–19.
- Lööw, Kjell & Sörlin, Sverker, 1994, "Skogsindustrin". I: *Västerbotten genom tiderna*, Umeå, s. 132–151.
- Myrdal, Janken (red.), 1988, *Gustaf Perssons liv och arbete: ur en värmländsk bondedagbok 1809–1833*, Stockholm.
- Myrdal, Janken (red.), 1991, *Alla de dagar som är livet: bondedagböcker om arbete, resor och umgänge under 1800-talet*, Stockholm.
- Schousboe, Karen, 1980, *Bonedagböger: kilder til dagliglivets historie*, Etnologisk Forum, Brede.
- Sixtensson, Rolf, 1994, "Jordbrukets binäringar". I: *Västerbotten genom tiderna*, Umeå, s. 93–101.
- Slotte, Håkan, 1999, *Lövtäkt i Sverige 1850–1950: metoder för täkt, torkning och utfodring med löv samt täktens påverkan på landskapet*, Agrarhistoria 2, Uppsala.
- Storå, Nils, 1985, "Bondedagböckerna och den finlandssvenska allmogens skrivkonst". I: *De Nordiske skriftespråkens utvikling på 1800-tallet 2 – Behovet for bruken av skrift i 1800-tallets forvaltning, næringsliv og privatkommunikasjon*, 1985, Nordisk språksekretariats rapporter 6, Oslo.
- Strotz, Håkan & Haggarsson, Jan-Erik, 1994, *Pottasketillverkning i Sverige under historisk tid*, Rapporter och uppsatser 6, Institutionen för skoglig vegetationsökologi, Sveriges Lantbruksuniversitet, Umeå.
- Svenske, John, 1993, *Skrivandets villkor: en studie av dagboksskrivandets funktioner och situationella kontexter utgående från Blackåkers Eriks dagbok 1861–1914*, Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 32, Uppsala.

- Tirén, Lars, 1937, *Skogshistoriska studier i trakten av Degerfors i Västerbotten, Meddelanden från Statens skogsforsöksanstalt* 30:2, Stockholm.
- Törlund, Erik, 1999, *Flottnings-, flottledsbyggnader och förändringar i vattenmiljön: fallstudie för sträckan Storgränsforsen – Storsandforsen i Vindelälven 1859–1970*, Umeå papers in economic history 21, Umeå.
- Westerlund, Ernst, 1973, *Skelleftebygdens historia*, del 1, utgiven av Skellefteå kommun, Skellefteå.
- Östlund, Lars, 1993, *Exploitation and structural changes in the north Swedish boreal forest 1800–1992*, Dissertations in forest vegetation ecology 4, Umeå.
- Östlund, Lars, 1996, "Pottaskebränning som utmarksnäring i norra Sverige". I: Lilje-wall, Britt (red.), *Tjära, barkbröd och vildhonung*, Stockholm, s. 95–106.
- Östlund, Lars, Zackrisson, Olle & Axelsson, Anna-Lena, 1997, "The history and transformation of a Scandinavian boreal forest landscape since the 19th century", *Canadian Journal of Forest Research* 27, s. 1198–1206.
- Östlund, Lars, Zackrisson, Olle & Strotz, Håkan, 1998, "Potash Production in Northern Sweden: History and Ecological Effects of a Pre-industrial Forest Exploitation", *Environment and history* 4, s. 345–358.

20. Andrea Amft: Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv. Umeå 2000.
21. Kjell-Arne Brändström (red.): Bilden av det samiska. Samerna och det samiska i skönlitteratur, forskning och debatt. Umeå 2000.
22. Kulturgräns norr. Studier av kulturella förändringsprocesser på nord-skandinaviskt område sammanställda av Lars-Erik Edlund och Anna Karolina Greggas. Umeå 2000.
23. Lars-Erik Edlund & Anna Karolina Greggas (red.): Kontinuitet och förändring i regionala rum. Umeå 2000.
24. Ulf Lundström: Bönder och gårdar i Skellefteå socken 1650–1790. Umeå 2000.
25. Christer Karlsson: Vetenskap som politik. K.B. Wiklund, staten och samerna under 1900-talets första hälft. Umeå 2000.
26. Lena Sandberg: Anders Andersson hade eld i sin tjärdal". En analys av Jonas Åströms dagböcker 1868–1891. Umeå 2000.
27. Lars-Göran Tedebrand & Lars-Erik Edlund: Tre kulturer i möte. Umeå 2000.
28. Birgitta Roeck Hansen: Gårdsgårdor och tegskiftesåker. Resursutnyttjande och kulturellt inflytande i det gamla landskapet Västerbotten. Umeå 2000.
29. Daniel Lindmark (ed.): Education and Colonialism. Swedish Schooling Projects in Colonial Areas, 1638–1878. Umeå 2000.
30. Anders Häggström: Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet. Umeå 2000.
31. Torbjörn Danell: Entreprenörskap i industrialismens gränsområde? En studie av lokala förutsättningar och företagarnätverk i Skelleftebygden under 1800- och 1900-talen. Umeå 2000.
32. Patrik Lantto: Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950. Umeå 2000.

KULTURENS FRONTLINJER

1. Kulturgräns norr: Förändringsprocesser i tid och rum. Presentation av forskningsprogram jämte en uppsats om tvärvetenskap. Umeå 1997.
2. Kartan i kulturforskningens tjänst. En artikelsamling redigerad av Lars-Erik Edlund. Umeå 1997.
3. Ulf Lundström: Bönder och gårdar i Skellefteå socken 1539-1650. Umeå 1997.
4. Lars Olov Sjöström: Bönder och borgerlighet i festseder och matvanor. En etnologisk studie i kulturgränser utifrån Skellefteå. Umeå 1997.
5. Kurt Genrup: Germania och Moder Svea: Kulturella möten och gränser. Umeå 1997.
6. Daniel Lindmark: Puritanismen och lättsinnet. Fem föredrag om folkläsnings och folklig fromhet. Umeå 1997.
7. Olavi Korhonen & Birger Winsa: Språkliga och kulturella gränser i Nordskandinavien. Umeå 1997.
8. Carina Rönqvist: Var går gränsen? Metoder vid kartläggning av kulturgränser i immigrantsamhällen. Umeå 1998.
9. Torbjörn Danell: Skelleftebygden som kulturgräns för företagande. En studie av företagsutvecklingen i Skelleftebygden under 200 år. Umeå 1998.
10. Jörgen Björklund: Den nordeuropeiska timmergränsen i Sverige och Ryssland. Umeå 1998.
11. Lisa Eriksson & Gunvor Flodell: Mål i norr. Två artiklar om nutida dialektförhållanden i norra Sverige. Umeå 1998.
12. Kristina Kram (red.): "Vi" och "dom" i norra Sverige. Nutida identifikationsmönster och moderniseringsstrategier speglade i ord och sak 1. Umeå 1998.
13. Peter Sköld & Kristina Kram (red.): Kulturkonfrontation i Lappmarken. Sex essäer om mötet mellan samer och svenskar. Umeå 1998.
14. Per André: Skogshistoriska studier i Skellefetrakten. Sex uppsatser om Skellefteskogens historia. Umeå 1998.
15. Ulf Lundström: Traditionella bruksbåtar i Västerbotten. Om båttyper och deras gränser. Umeå 1998.
16. Bertil Marklund: Skogssamiska studier. Möten i kultur och näringar 1650-1800. Umeå 1999.
17. Christer Nordlund: Natur i norr. Historiska studier i gränser, vetenskap och miljö. Umeå 1999.
18. Daniel Lindmark (red.): Swedishness Reconsidered. Three centuries of Swedish-American identities. Umeå 1999.
19. Anders Brändström & Birger Winsa: Två uppsatser om nordsvenska giftermålsmönster. Umeå 2000.

Fortsättning av förteckningen på bakre pärmens insida.

